

Hristina Vojvodić
Jelena Ivković
Stefan Aleksić
Mirko Popović
Ivana Milićević
Oktobar 2026.

Nevidljiva dimenzija energetske tranzicije:

Rodna ravnopravnost u energetske politikama i lokalnim zajednicama zavisnim od uglja

Autorke i autori:

Hristina Vojvodić

Mirko Popović

Ivana Milićević

Stefan Aleksić

Jelena Ivković

Stručna redakcija:

Biljana Maletin,
stručnjakinja za uvođenje rodne perspektive u javne politike

Ova analiza je izrađena u saradnji sa
Platformom za društveni razvoj i inovacije (CORE).

Sadržaj

Skraćenice	3
1. Uvod	4
2. Rezime	6
Ključne poruke	7
Preporuke	7
3. Executive summary	9
Key messages	10
Recommendations	10
4. Metodologija	12
Metodološki pristup	12
Kvalitativno istraživanje i rodna perspektiva	13
Analiza podataka i ograničenja istraživanja	14
5. Rodna dimenzija energetske pravde	16
Razvoj konceptualnog okvira za istraživanje rodne perspektive	16
Rodno odgovorne politike: Međunarodni okvir	17
Rodna ravnopravnost kao standard u projektima koje finansira Evropska banka za obnovu i razvoj	19
6. Rodna perspektiva u planiranju pravedne energetske tranzicije u Srbiji.	20
Rodna dimenzija klimatske i energetske politike u nacionalno utvrđenim doprinosima	20
Od političkih opredeljenja do javnih politika: rodna dimenzija pravedne energetske tranzicije u strateškom, planskom i normativnom okviru Republike Srbije	21
Rodna dimenzija pravedne tranzicije u regionalnim politikama i reformskim dokumentima u procesu evropskih integracija	23
Preporuke	24
7. Rodna dimenzija energetske tranzicije: studije slučaja opština Obrenovac i Lazarevac	26
Polazne osnove istraživanja u lokalnim zajednicama	26
Rodni obrasci u Lazarevcu i Obrenovcu: obrazovanje, zaposlenost i tradicionalne uloge	26
Rezultati istraživanja u lokalnim zajednicama	27
Zaključak istraživanja u Obrenovcu i Lazarevcu	30
Preporuke	33

Skraćenice

AFOLU – sektor poljoprivrede, šumarstva i druge upotrebe zemljišta (engl. *Agriculture, Forestry and Other Land Use*)

EBRD – Evropska banka za obnovu i razvoj (engl. *European Bank for Reconstruction and Development*)

EEB – Evropski biro za životnu sredinu (engl. *European Environmental Bureau*)

EPS – Elektroprivreda Srbije

EU – Evropska unija (engl. *European Union*)

COP – Konferencija ugovornih strana Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime (engl. *Conference of the Parties to the United Nations Framework Convention on Climate Change*)

GAP – Akcioni plan za rodnu ravnopravnost Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime (engl. *Gender Action Plan*)

IEA – Međunarodna agencija za energetiku (engl. *International Energy Agency*)

IGWG – Međuagencijska radna grupa za rodna pitanja (engl. *Interagency Gender Working Group*)

ILO – Međunarodna organizacija rada (engl. *International Labour Organisation*)

INEKP – Integrisani nacionalni energetska i klimatski plan (engl. *National Integrated Energy and Climate Plan*)

IPCC – Međuvladin panel za klimatske promene (engl. *Intergovernmental Panel on Climate Change*)

IRENA – Međunarodna agencija za obnovljive izvore energije (engl. *International Renewable Energy Agency*)

JP PEU „Resavica” – Javno preduzeće za podzemnu eksploataciju uglja „Resavica”

JP RB „Kolubara” – Javno preduzeće Rudarski basen „Kolubara”

NDC – nacionalno utvrđeni doprinos u okviru Pariskog sporazuma (engl. *Nationally Determined Contribution*)

RZS – Republički zavod za statistiku Republike Srbije (engl. *Statistical Office of the Republic of Serbia*)

TENT – Termoelektrana „Nikola Tesla”

UN – Ujedinjene nacije (engl. *United Nations*)

UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za decu (engl. *United Nations Children's Fund*)

UNFCCC – Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime (engl. *United Nations Framework Convention on Climate Change*)

USAID – Agencija Sjedinjenih Američkih Država za međunarodni razvoj (engl. *United States Agency for International Development*)

WECF – Žene angažovane za zajedničku budućnost (engl. *Women Engage for a Common Future*)

1. Uvod

Energetska tranzicija se često predstavlja kao promena tehnologija, postepeno napuštanje fosilnih goriva, povećanje udela obnovljivih izvora energije, unapređenje energetske efikasnosti i smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte. Međutim, promena načina na koji se u društvu proizvodi i koristi energija istovremeno menja tržište rada, socio-ekonomske odnose u lokalnim zajednicama, (pravednu) raspodelu javnih resursa, odnose u domaćinstvu i mogućnosti različitih društvenih grupa da učestvuju u odlučivanju i koriste prednosti novih ekonomskih modela. Zbog toga energetska tranzicija nije samo tehnološki i ekonomski, već i društveni proces. Pitanje njene pravednosti počinje tamo gde se postavi pitanje ko snosi troškove promena, ko od njih ima koristi, čiji se glas čuje pri donošenju odluka i ko dobija mogućnost da oblikuje budućnost zajednice.

Rodna perspektiva je neodvojiva od ovakvog razumevanja pravedne energetske tranzicije. Energetski sistemi ne funkcionišu izvan postojećih društvenih odnosa, već unutar tržišta rada, institucija, domaćinstava i zajednica, u kojima već postoje rodne i druge nejednakosti. Zato ni ishodi energetskih i klimatskih politika nisu rodno neutralni. Oni mogu različito uticati na zapošljavanje, prihode, pristup energiji i finansijskoj podršci, učešće u odlučivanju, ali i na raspodelu neplaćenih poslova i drugih obaveza neophodnih za funkcionisanje domaćinstava. Žene se ne mogu posmatrati samo kao ranjiva grupa za koju treba ublažiti posledice tranzicije. One su radnice, preduzetnice, stručnjakinje, članice lokalnih zajednica, korisnice energije i nositeljke društvenih promena.

Pravedna energetska tranzicija zato ne može biti rodno neosetljiva: njena pravednost zavisi i od toga da li postojeće nejednakosti samo prenosi i novi energetski sistem ili stvara uslove da se one smanjuju.

Međunarodni okvir za pravednu tranziciju sve jasnije povezuje klimatske ciljeve sa dostojanstvenim radom, rodnom ravnopravnošću, participacijom i društvenim dijalogom. Istovremeno, iskustvo sa Evropskim zelenim dogovorom pokazuje da ni ambiciozna klimatska politika sama po sebi ne garantuje dosledno uključivanje rodne perspektive. Kritika Evropskog zelenog dogovora upravo se odnosi na to što su rodna pitanja ostajala implicitna, fragmentarna ili razvijana paralelno sa klimatskim i energetskim politikama, umesto da budu ugrađena u njihovo planiranje od samog početka. Sličan izazov vidljiv je i u Zelenoj agendi za Zapadni Balkan. To je važno upozorenje i za Srbiju: opšti poziv na inkluzivnost nije dovoljan ako nije preveden u podatke, ciljeve, mere, aktivnosti, odgovorne institucije, finansiranje i pokazatelje pomoću kojih je moguće pratiti stvarne efekte politika.

U Srbiji je ovaj raskorak posebno istaknut. Strategija za rodnu ravnopravnost prepoznaje potrebu da se rodna perspektiva integriše u javne politike u oblastima zaštite životne sredine, klimatskih promena, zelene ekonomije i energetike, ali se ta opredeljenja ne prenose dosledno u sektorske politike. Analiza koja je pred vama pokazuje da između rodničkih politika i klimatskog i energetskog planiranja nedostaje čvrsta veza. Posebno je značajno to što Plan pravedne energetske tranzicije

Republike Srbije do 2030. godine, iako prepoznaje socijalne, ekonomske, demografske i teritorijalne posledice tranzicije, ne razrađuje njenu rodnu dimenziju. Ograničena dostupnost rodno razvrstanih podataka, nedovoljno razvijeni institucionalni kapaciteti i znanja, kao i nedovoljno razvijena saradnja institucija sa zajednicama na koje će odluke uticati dodatno otežavaju da se rodna perspektiva iz načelnog opredeljenja pretvori u konkretne mere i aktivnosti javnih politika.

Pravednost, međutim, ne zavisi samo od sadržaja donetih mera, već i od načina na koji se do njih dolazi. Energetska tranzicija zahteva dijalog države, lokalnih samouprava, radnika i sindikata, privrede, stručne javnosti, organizacija civilnog društva i građana, a naročito ljudi i zajednica koji će njene posledice neposredno osećati. Taj dijalog ne može biti sveden na formalnu javnu raspravu sprovedenu nakon što su ključne odluke već oblikovane. On mora početi dovoljno rano da iskustva, lokalno znanje, potrebe i razvojne vizije pogođenih zajednica mogu da utiču na sadržaj politike. Posebno je važno obezbediti ravnopravno učešće žena, ne samo kako bi njihove potrebe bile prepoznate, već i zato što bez njihovog znanja, iskustva i sposobnosti da oblikuju rešenja proces ostaje uskraćen za deo razvojnog potencijala zajednice.

Potreba za takvim pristupom naročito je vidljiva kada se sa centralnog nivoa spustimo u lokalne zajednice. Centralizovano planiranje lako može da pretpostavi da se posledice tranzicije mogu sagledavati kroz jedinstvenu nacionalnu perspektivu, iako se njihov stvarni intenzitet i karakter bitno razlikuju od jedne sredine do druge. Upravo zato su za ovu publikaciju kao studije slučaja izabrani Obrenovac i Lazarevac. Iako administrativno pripadaju istom gradu (Beogradu) i nalaze se u srcu energetskog sistema Srbije, oni se razlikuju po strukturi lokalne privrede, stepenu zavisnosti od delatnosti povezanih sa ugljem, mogućnostima alternativnog zapošljavanja i načinu na koji građani razumeju rizike i prilike koje donosi tranzicija. Terensko istraživanje pokazuje koliko su povezana pitanja radnih mesta, zdravlja, kvaliteta životne sredine, poverenja u institucije i mogućnosti učešća u odlučivanju. Takve razlike upozoravaju da jedinstven komunikacijski i sadržinski obrazac ne može automatski dati pravedne rezultate u svakoj pogođenoj zajednici.

Upravo je iz potrebe da se povežu javne politike i iskustvo ljudi nastala ova publikacija. Njen cilj je da ispita u kojoj meri je rodna perspektiva ugrađena u okvir pravedne energetske tranzicije u Srbiji i šta se događa kada se sa nivoa strategija i planova pređe na svakodnevni život lokalnih zajednica. Publikacija kombinuje analizu relevantne literature i međunarodnog, regionalnog i centralnog strateškog i planskog okvira sa kvalitativnim istraživanjem sprovedenim u Obrenovcu i Lazarevcu. Dokumenti javnih politika analizirani su prema tome da li sadrže rodno razvrstane podatke, prepoznaju različite položaje i posledice za žene i muškarce i da li rodnu perspektivu operacionalizuju kroz ciljeve, mere, aktivnosti, institucionalne odgovornosti i pokazatelje. Rodna dimenzija u terenskom istraživanju nije posmatrana kao izdvojena tema, već kao horizontalna perspektiva kroz koju su sagledavani

ekonomska sigurnost, lokalni razvoj, učešće u odlučivanju, dostupnost podrške i sposobnost domaćinstava i zajednica da se prilagode promenama.

Kvalitativno istraživanje sprovedeno je tokom maja i juna 2026. godine kroz dve fokus grupe i pet polustrukturisanih intervjua, uz namerni izbor učesnica i učesnika sa različitim iskustvima i društvenim ulogama. Cilj nije bio statističko uopštavanje, već dublje razumevanje mehanizama, iskustava i obrazaca koji mogu biti relevantni i za druge sredine zavisne od uglja. Proces istraživanja istovremeno je pokazao koliko je tema poverenja važna: uzdržanost i izostanak odgovora pojedinih lokalnih institucija predstavljali su metodološko ograničenje, ali i signal o teškoćama u pogledu uspostavljanja otvorenog dijaloga između institucija i zajednica. Paradoksalno, iako mnogi sagovornici nisu poznavali formalni planski okvir za pravednu tranziciju, jasno su prepoznavali pitanja koja neposredno određuju njihovu budućnost: sigurnost zaposlenja i prihoda, zdravlje, prekvalifikacije, razvoj lokalne privrede i potrebu za pouzdanim informacijama.

Publikacija je strukturirana tako da od opšteg konceptualnog i normativnog okvira postepeno vodi ka nacionalnim politikama i lokalnom iskustvu. Nakon metodološkog poglavlja, razmatra se rodna dimenzija energetske pravde i razvoj međunarodnih standarda rodno odgovorne pravedne tranzicije. U narednom poglavlju analizirano je u kojoj meri su ti principi ugrađeni

u klimatske, energetske, regionalne i reformske dokumente Republike Srbije. Na osnovu takve analize izrađene su preporuke za unapređenje javnih politika. Završni analitički deo donosi studije slučaja Obrenovca i Lazarevca, povezujući podatke o obrazovanju, zaposlenosti i rodnim obrascima sa iskustvima i stavovima prikupljenim na terenu, a zatim se izvode zaključci i preporuke za pravednu energetske tranziciju, u kojoj se potrebe lokalnih zajednica, i specifičnih grupa najpre objektivno sagledavaju, a tek potom se razvijaju politike sa ljudima i za ljude, uz razumevanje da jedinstven pristup nije moguće primeniti u svakoj lokalnoj zajednici na identičan način.

Ova publikacija zato nije pokušaj da se rodna ravnopravnost doda već definisanom procesu energetske tranzicije kao još jedna posebna tema. Njena polazna ideja je suprotna: pravednost tranzicije može se procenjivati tek kada se istovremeno sagledaju njene ekološke, ekonomske i društvene posledice, raspodela koristi i rizika i mogućnost ljudi da utiču na odluke koje menjaju njihove živote. Energetska tranzicija može otvoriti prostor za nova radna mesta, zdraviju životnu sredinu, drugačije razvojne modele i smanjenje društvenih nejednakosti, ali takav ishod nije automatski. On mora biti planiran, zasnovan na podacima, prilagođen lokalnom kontekstu i izgrađen kroz dijalog. U tom smislu, rodna ravnopravnost nije dodatak pravednoj energetske tranziciji, već jedan od pokazatelja da je ona zaista pravedna.

2. Rezime

Kad je reč o energetske tranziciji u Srbiji, pravac promene opredeljuju prihvaćene međunarodne obaveze u pogledu smanjenja emisija gasova sa efektom staklene bašte, proces evropskih integracija i neizbežna potreba za modernizacijom energetskog sistema. Energetsku tranziciju ne oblikuju niti je usmeravaju potrebe društva i različitih društvenih grupa. To je proces koji javne vlasti jasno predstavljaju kao nametnut spolja. Kada ključni donosioci odluka tako razumeju energetsku tranziciju, onda je sasvim logična posledica to što se i lokalnim zajednicama, tradicionalno zavisnim od uglja, energetska tranzicija „nameće” odozgo. U takvim okolnostima društveni dogovor nije moguć, a dijalog je formalnost, umesto da bude instrument za pronalaženje održivih rešenja.

Iako je dilema da li nam je energetska tranzicija uopšte potrebna i dalje prisutna u društvu, ključno pitanje više nije da li će se energetska tranzicija dogoditi, već kako će biti planirana i sprovedena, ko će imati koristi od promena i ko će snositi njihove troškove. Ukoliko država ne obezbedi jasan pravac, konkretne mere i sistemsku podršku, proces koji bi mogao predstavljati razvojnu priliku može postati izvor novih ekonomskih, socijalnih i regionalnih nejednakosti.

Predvidljiv vremenski horizont postepenog napuštanja uglja je ključni preduslov, bez kojeg je teško ozbiljno govoriti o planiranju pravedne tranzicije: tek kada su poznati pravac i dinamika promena moguće je blagovremeno planirati razvoj lokalne privrede, zaštitu radnica i radnika, prekvalifikacije, socijalne i rodno odgovorne politike i aktivnosti. U suprotnom, od pojedinaca i lokalnih zajednica očekuje se da se prilagođavaju promenama čiji obim i dinamiku ne mogu da predvide, a tako raste rizik da postojeće nejednakosti budu dodatno produbljene.

Rodna dimenzija dodatno otkriva slabosti ovakvog pristupa. Strategija za rodnu ravnopravnost pruža osnov za uključivanje rodne perspektive u energetiku, klimatske promene i zelenu ekonomiju, ali analiza relevantnih sektorskih dokumenata pokazuje da između rodni, klimatskih i energetskih politika ne postoji dovoljno razvijena veza. Integrisani nacionalni plan za klimu i energiju, Strategija razvoja energetike, Strategija niskouglednog razvoja i drugi dokumenti koji su analizirani u ovoj publikaciji rodnu dimenziju prepoznaju samo delimično, bez njenog doslednog prevođenja u ciljeve, mere, aktivnosti i pokazatelje. Plan pravedne energetske tranzicije rodnu ravnopravnost i rodno diferencirane uticaje uopšte ne prepoznaje. Zakoni analizirani u ovoj publikaciji takođe ne uključuju rodnu dimenziju.

Problem, pri tome, nije samo odsustvo rodne terminologije. Ograničena dostupnost podataka razvrstanih po polu, nedovoljni institucionalni kapaciteti i znanja, slabosti koordinacije i otežana saradnja sa zainteresovanim stranama smanjuju sposobnost institucija da prepoznaju različite položaje žena i muškaraca i da ih prevedu u konkretne javne politike. Posebno je indikativno što je Dijagnostika pravedne tranzicije već sadržala rodno relevantne podatke i predloge, od položaja žena u EPS-u do mera podrške nezaposlenim ženama, socijalne zaštite i podrške ženskom preduzetništvu, ali oni nisu pretočeni u kasnije usvojeni plan.

Ograničenja pristupa na centralnom nivou postaju još vidljivija u lokalnim zajednicama čija je privreda decenijama oblikovana oko uglja i proizvodnje električne energije. Takve sredine nisu samo mesta na kojima posluju velika energetska preduzeća. Rudnik ili termoelektrana određuju strukturu zaposlenosti, obrazovnu strukturu, lokalno tržište usluga, porodične prihode, društveni status i razvojne perspektive čitave zajednice. Zato zatvaranje ili smanjenje aktivnosti jednog velikog sistema u monoindustrijskoj ili izrazito industrijski zavisnoj sredini proizvodi posledice koje nije moguće svesti na broj neposredno ugašenih radnih mesta niti jednostavno „amortizovati” na nivou nacionalne ekonomije.

Obrenovac i Lazarevac pokazuju koliko je svaka lokalna zajednica specifična. U Obrenovcu postoji veće očekivanje da druga privreda može apsorbovati deo promena i izraženiji zahtev za zdraviju životnu sredinu; u Lazarevcu mnogo snažnije dominira egzistencijalna zavisnost od Rudarskog basena „Kolubara” i strah od gubitka radnih mesta. Jedna učesnica iz Lazarevca zato tranziciju opisuje rečima: „Doživljavam tragično. [...] Država nije pripremljena. Ako država nije pripremljena, ne mogu biti pripremljeni ni građani.”

Iza takve reakcije nalazi se i dublji problem nedostatka dijaloga. Građani i građanke ne prepoznaju energetsku tranziciju kao proces u čijem oblikovanju učestvuju, već često kao skup odluka koje nastaju daleko od njihovih zajednica. Dugogodišnja radnica „Kolubare” to pitanje svodi na njegovu suštinu: „Pre nego što se krene uopšte da se priča o toj tranziciji [...] ko je pitao ovaj narod da li smo mi za tranziciju?” Odsustvo informacija, slab kontakt sa institucijama i formalizovana participacija podstiču nepoverenje, dok se umesto kolektivnog planiranja razvijaju strategije „snalazi se” i „svako za sebe”.

Rodni obrasci neumitno određuju mogućnost prilagođavanja promenama. Iako žene u Obrenovcu i Lazarevcu imaju povoljniju obrazovnu strukturu od muškaraca, njihovo više obrazovanje ne pretvara se u srazmerno bolji položaj na tržištu rada. Lokalna ekonomija istorijski je organizovana oko stabilnih, relativno dobro plaćenih tehničkih i rudarskih poslova tradicionalno dostupnijih muškarcima, dok žene imaju uži izbor lokalnih poslova, veća je njihova nezaposlenost i istovremeno nesrazmerno nose teret neplaćenih poslova i prilagođavanja domaćinstava ekonomskim krizama.

Studije slučaja u Obrenovcu i Lazarevcu, međutim, pokazuju da žene nije opravdano posmatrati samo kao ranjive korisnice budućih programa podrške. One imaju znanja, iskustva i kapacitet da oblikuju razvojne alternative. U fokus grupi u Lazarevcu upravo su žene artikulisale viziju koja povezuje plansku prekvalifikaciju radnika, nove modele lokalnog kapitala i savetodavne centre sa ekološki održivim razvojem zajednice. Istovremeno, jedna studentkinja je položaj žena sažela jednostavno: „... ukoliko uzmemo u obzir rodni aspekt, da su žene potcenjenije i upravo to - da li se ženama daje prilika, od toga najviše zavisi.”

Ključne poruke

- 01** Analiza pokazuje da rodna ravnopravnost u postojećem okviru energetske tranzicije u Srbiji ostaje uglavnom načelno ili fragmentarno prepoznata, bez sistemskog povezivanja rodni politika sa energetske i klimatskim planiranjem i bez dovoljno razvijenih podataka, ciljeva, mera i pokazatelja kojima bi se pratili stvarni efekti tranzicije.
- 02** Pravedna tranzicija nije moguća bez jasnog plana same energetske tranzicije, jer odsustvo predvidljive dinamike napuštanja uglja onemogućava blagovremeno planiranje zaposlenosti, prekvalifikacija, socijalne zaštite, lokalnog razvoja i rodno odgovornih mera.
- 03** Nacionalni okvir nije dovoljno prilagođen različitim lokalnim realnostima, a istraživanje u Obrenovcu i Lazarevcu pokazuje da čak i geografski bliske zajednice mogu imati izrazito različitu strukturu zavisnosti od uglja, raspoložive razvojne resurse i percepciju rizika tranzicije.

- 04** Rodna neravnopravnost u pogođenim sredinama nije samo pitanje broja žena zaposlenih u energetske sektoru, već je ugrađena u strukturu lokalnog tržišta rada, raspodelu prihoda i moći, izbora obrazovanja, neplaćenih poslova i mogućnosti žena da učestvuju u odlučivanju.
- 05** Žene istovremeno mogu biti nesrazmerno izložene posledicama tranzicije i važni nosioci promena, zbog čega politika koja ih posmatra samo kao ranjivu ciljnu grupu zanemaruje njihov potencijal za kreiranje novih ekonomskih i društvenih rešenja.
- 06** Nedostatak pravovremenog informisanja, društvenog dijaloga i stvarnog učešća lokalnih zajednica produbljuje nepoverenje i podstiče individualne strategije prilagođavanja, umesto da energetske tranzicije postane zajednički, planski projekat lokalnog razvoja.

Preporuke

Preporuke koje proizlaze iz analize javnih politika:

-

Rodnu perspektivu je od samog početka planiranja potrebno integrisati u energetske i klimatske strategije i planove pravedne tranzicije, kroz rodno razvrstane podatke, jasne ciljeve, mere i aktivnosti, određivanje odgovornih institucija i merljive pokazatelje uspeha.
-

Finansijski instrumenti energetske tranzicije treba da prepoznaju stvarne prepreke sa kojima se žene suočavaju i obezbede njihov ravnopravan pristup sredstvima namenjenim energetskej efikasnosti, obnovljivim izvorima energije, obukama, prekvalifikacijama i lokalnom ekonomskom razvoju.
-

Potrebno je uspostaviti jedinstven sistem pokazatelja, početnih i ciljnih vrednosti i redovnog javnog izveštavanja kako bi rodna ravnopravnost postala merljiv kriterijum uspešnosti klimatskih i energetske politika.
-

Za žene i organizacije civilnog društva koje se bave rodnom ravnopravnošću potrebno je obezbediti stvarnu, pravovremenu i kontinuiranu ulogu u izradi, sprovođenju i praćenju klimatskih i energetske politika, uključujući učešće u radnim grupama i drugim telima u kojima se donose odluke.

Preporuke koje proizlaze iz studija slučaja:

Potrebno je uključiti rodnu perspektivu u sve faze planiranja energetske tranzicije lokalne zajednice, uz prepoznavanje žena kao ravnopravnih učesnica i nositeljki promena, a ne samo kao ranjive grupe ili korisnica zaštitnih mera.

Pravednu energetske tranziciju potrebno je graditi kao novi društveni ugovor sa pogođenim lokalnim zajednicama, kroz trajne i transparentne lokalne platforme za dijalog, u kojima će građani i građanke pravovremeno dobijati informacije o mogućim ekonomskim i socijalnim scenarijima, rizicima i merama zaštite, imati stvarnu mogućnost da utiču na odluke i zahtevaju odgovornost institucija, uz aktivno uključivanje žena kao ravnopravnih nositeljki promena, a ne kao naknadno uključene ciljne grupe.

Umesto primene jedinstvenog modela koji zanemaruje razlike u stepenu zavisnosti od uglja, strukturi tržišta rada i lokalnim razvojnim mogućnostima, politike energetske tranzicije treba prilagođavati ekonomskim, socijalnim i rodnim karakteristikama svake pogođene lokalne zajednice.

Sindikati treba snažnije da integrišu rodnu perspektivu u svoje interne strukture i pregovaračke platforme i da aktivno zastupaju specifične socio-ekonomske interese i prava žena tokom tranzicionih procesa.

Za monoindustrijske i druge zajednice izrazito zavisne od uglja potrebno je unapred razviti posebne lokalne planove ekonomskog prestrukturiranja i diversifikacije, koji će obuhvatiti neposrednu i posrednu zavisnost radnih mesta i lokalne privrede od rudnika i termoelektrana, dugoročne programe prekvalifikacije i socijalne zaštite, razvoj alternativnih delatnosti i ulaganja, kao i rodno diferencirane posledice promena, kako se teret gašenja dominantne industrije ne bi prepustio pojedincima i njihovim strategijama „snalaženja”.

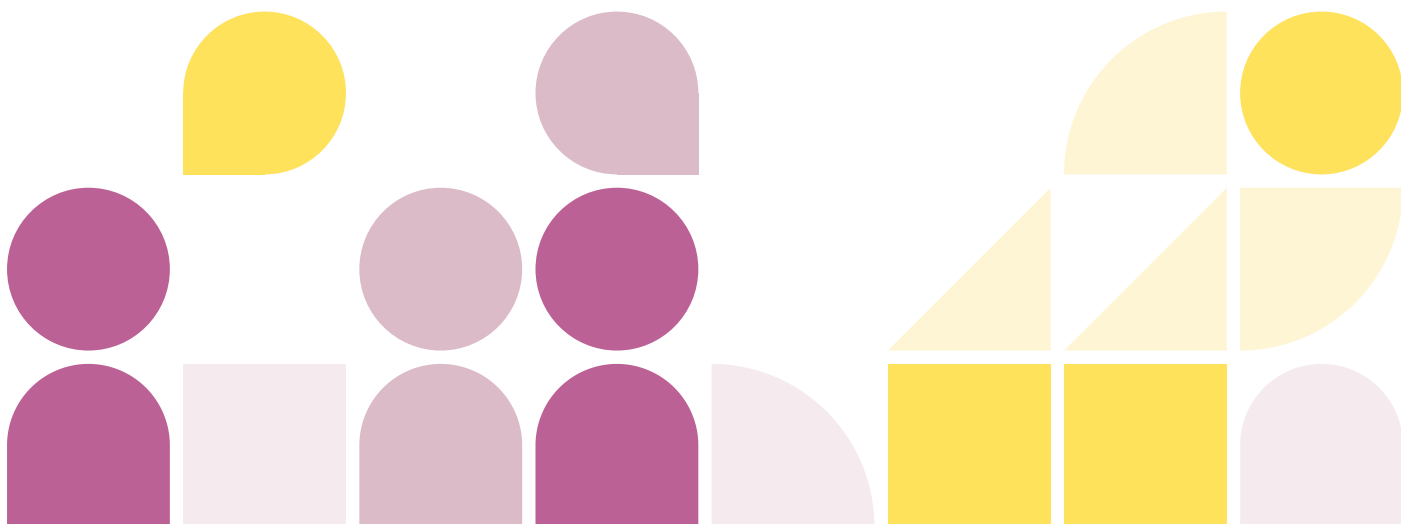

Energetsku tranziciju treba koristiti kao razvojnu priliku za stvaranje kvalitetnih i dostojanstvenih radnih mesta, diversifikaciju lokalnih ekonomija i smanjenje postojećih rodni, društvenih i regionalnih nejednakosti, a ne samo kao proces tehnološke zamene jednog izvora energije drugim.

Pravedna energetska tranzicija zahteva promenu načina na koji se odluke planiraju, donose i sprovede:

od neizvesnosti ka predvidljivosti, od centralizovanog pristupa ka uvažavanju lokalnih različitosti, od formalne participacije ka društvenom dijalogu i od posmatranja žena kao pasivnih primalaca podrške ka njihovom ravnopravnom učešću u oblikovanju novih ekonomskih i društvenih odnosa. Tek takva tranzicija može istovremeno doprineti dekarbonizaciji, društvenoj pravdi i dugoročno održivom razvoju zajednica koje će njenim posledicama biti najneposrednije pogođene.

3. Executive summary

Serbia's energy transition is shaped by its international commitments to reduce greenhouse gas emissions, the European integration process, and the unavoidable need to modernise the country's energy system. However, the transition is neither driven nor guided by the needs of society and its various social groups. Instead, public authorities clearly present it as a process imposed from outside. When key decision-makers themselves understand the energy transition in these terms, it is hardly surprising that traditionally coal-dependent local communities also experience it as something imposed from the top down. Under such circumstances, a genuine social consensus is difficult to achieve, while dialogue becomes a formality rather than a means of identifying sustainable solutions.

Although the question of whether Serbia needs an energy transition at all remains present in public debate, the central issue is no longer whether the transition will take place, but how it will be planned and implemented, who will benefit from the changes, and who will bear their costs. Unless the state provides a clear direction, concrete measures and systemic support, a process that could represent an opportunity for development may instead become a source of new economic, social and regional inequalities.

A predictable timeline for the gradual phase-out of coal is an essential precondition for any serious planning of a just transition. Only when the direction and pace of change are known can local economic development, worker protection, reskilling, social protection and gender-responsive policies and measures be planned in a timely manner. Otherwise, individuals and local communities are expected to adapt to changes whose scale and pace they cannot anticipate, increasing the risk that existing inequalities will be further exacerbated.

The gender dimension further exposes the weaknesses of the current approach. The Gender Equality Strategy provides a basis for integrating a gender perspective into energy, climate change and the green economy. However, the analysis of relevant sectoral documents shows that the links between gender, climate and energy policies remain underdeveloped. The Integrated National Energy and Climate Plan, the Energy Development Strategy, the Low-Carbon Development Strategy and other documents analysed in this publication address the gender dimension only to a limited extent, without consistently translating it into objectives, measures, activities and indicators. The Just Energy Transition Action Plan does not recognise gender equality or gender-specific impacts at all. Likewise, the legislation analysed in this publication does not incorporate a gender dimension.

The problem is not merely the absence of gender-related terminology. Limited availability of sex-disaggregated data, insufficient institutional capacity and expertise, weak coordination, and difficulties in engaging with stakeholders all reduce the ability of institutions to identify the different positions and needs of women and men and translate them into concrete public policies. Particularly revealing is the fact that the Just Transition Diagnostic already contained gender-

relevant data and recommendations, ranging from the position of women within EPS to measures supporting unemployed women, social protection and women's entrepreneurship, yet these were not incorporated into the subsequently adopted Action Plan.

The limitations of the national-level approach become even more apparent in local communities whose economies have been shaped for decades by coal mining and electricity generation. These communities are not simply places in which large energy companies operate. A mine or thermal power plant influences the structure of employment, educational profiles, the local services market, household incomes, social status and the development prospects of the entire community. Consequently, the closure or scaling back of a major industrial system in a mono-industrial or heavily industry-dependent community produces effects that cannot be reduced to the number of jobs directly lost or simply "absorbed" at the level of the national economy.

Obrenovac and Lazarevac illustrate how specific the circumstances of each local community can be. In Obrenovac, there is greater confidence that other sectors of the economy may be able to absorb some of the impact of the transition, alongside a stronger demand for a healthier environment. In Lazarevac, by contrast, economic dependence on the Kolubara Mining Basin and fears of job losses are far more pronounced. One participant from Lazarevac described the transition in the following terms: "I see it as tragic. [...] The state is not prepared. If the state is not prepared, citizens cannot be prepared either."

This reaction also reflects a deeper problem: the lack of meaningful dialogue. Citizens do not perceive the energy transition as a process in whose design they participate, but rather as a set of decisions taken far away from their communities. A long-serving Kolubara employee captured the essence of this concern: "Before we even start talking about this transition [...] who asked the people whether we actually want this transition?" A lack of information, limited engagement with institutions and largely formalised forms of participation foster distrust. Instead of collective planning, people increasingly resort to individual coping strategies of "finding a way to cope" and "everyone for themselves".

Gender patterns inevitably shape people's ability to adapt to change. Although women in Obrenovac and Lazarevac tend to have higher levels of educational attainment than men, this does not translate into a correspondingly stronger position in the labour market. The local economy has historically been organised around stable, relatively well-paid technical and mining jobs that have traditionally been more accessible to men. Women, by contrast, face a narrower range of local employment opportunities, higher unemployment, and at the same time bear a disproportionate share of unpaid work and of the burden of helping households adjust to economic crises.

The case studies in Obrenovac and Lazarevac also demonstrate, however, that women should not be viewed solely as vulnerable beneficiaries of future support programmes. They possess the knowledge, experience and capacity to help

shape alternative development pathways. In the Lazarevac focus group, it was women who articulated a vision linking planned worker reskilling, new models for mobilising local capital and advisory centres with environmentally sustainable community development. At the same time, one female student

summarised the position of women simply: “...if we take the gender dimension into account, women are more undervalued, and that is precisely the issue - whether women are given an opportunity. That is what matters most.”

Key messages

- 01** The analysis shows that **gender equality within Serbia’s existing energy transition framework remains largely recognised only at the level of principle or in a fragmented manner**, without systematic links between gender policy and energy and climate planning, and without sufficiently developed data, objectives, measures and indicators for assessing the actual impacts of the transition.
- 02** **A just transition is not possible without a clear plan for the energy transition itself**, because the absence of a predictable coal phase-out trajectory prevents timely planning for employment, reskilling, social protection, local development and gender-responsive measures.
- 03** **The national framework is insufficiently tailored to differing local realities**, while research in Obrenovac and Lazarevac demonstrates that even geographically close communities can differ substantially in their dependence on coal, available development resources and perceptions of transition-related risks.
- 04** **Gender inequality in affected communities is not simply a question of the number of women employed in the energy sector**. It is embedded in the structure of local labour markets, the distribution of income and power, educational choices, unpaid work, and women’s opportunities to participate in decision-making.
- 05** **Women may simultaneously be disproportionately exposed to the impacts of the transition and serve as important agents of change**. Policies that treat women solely as a vulnerable target group therefore overlook their potential to contribute to the design of new economic and social solutions.
- 06** **The lack of timely information, social dialogue and meaningful participation by local communities deepens distrust and encourages individual coping strategies**, rather than allowing the energy transition to become a shared planned project for local development.

Recommendations

Recommendations arising from the public policy analysis:

-

The gender perspective should be integrated from the outset into energy and climate strategies and just transition plans through sex-disaggregated data, clearly defined objectives, measures and activities, designated responsible institutions, and measurable performance indicators.

A unified system of indicators, baseline and target values, and regular public reporting should be established so that gender equality becomes a measurable criterion for evaluating the success of climate and energy policies.

Financial instruments supporting the energy transition should recognise the actual barriers faced by women and ensure their equal access to funding for energy efficiency, renewable energy, training, reskilling and local economic development.

Women and civil society organisations working on gender equality should be guaranteed a meaningful, timely and continuous role in the design, implementation and monitoring of climate and energy policies, including participation in working groups and other decision-making bodies.

Recommendations arising from the case studies:

The gender perspective should be systematically integrated into every stage of the energy transition at the local level, recognising women as equal participants and agents of change rather than solely as a vulnerable group or beneficiaries of protective measures.

Energy transition policies should be tailored to the economic, social and gender characteristics of each affected local community, rather than applying a uniform model that disregards differences in the degree of coal dependence, labour-market structures and local development opportunities.

Trade unions should integrate the gender perspective more strongly into their internal structures and bargaining platforms and actively represent the specific socio-economic interests and rights of women throughout transition processes.

The energy transition should be used as an opportunity to create quality and decent jobs, diversify local economies and reduce existing gender, social and regional inequalities, rather than being treated merely as a process of replacing one energy source with another.

A just energy transition should be built as a new social compact with affected local communities, supported by permanent and transparent local dialogue platforms through which women and men receive timely information on possible economic and social scenarios, risks and protective measures; have a genuine opportunity to influence decisions and hold institutions accountable; and in which women are actively included as equal agents of change rather than brought in afterwards as a target group.

For mono-industrial and other communities highly dependent on coal, dedicated local economic restructuring and diversification plans should be developed well in advance. These plans should address both direct and indirect dependence of employment and the local economy on mines and thermal power plants; long-term reskilling and social protection programmes; the development of alternative economic activities and investment; and the gender-differentiated impacts of change, so that the burden of the decline or closure of a dominant industry is not left to individuals and their own strategies for “getting by”.

A just energy transition requires a change in the way decisions are planned, made and implemented: from uncertainty to predictability, from a centralised approach to one that recognises local diversity, from formal participation to genuine social dialogue, and from viewing women as passive recipients of support to ensuring their equal participation in shaping new economic and social relations. Only such a transition can contribute simultaneously to decarbonisation, social justice and the long-term sustainable development of the communities that will be most directly affected by its consequences.

4. Metodologija

4.1. Metodološki pristup

Istraživanje rodne dimenzije energetske tranzicije utemeljeno je na pretpostavci da su pravedna energetska tranzicija i ostvarivanje rodne ravnopravnosti međusobno su povezani i uzajamno se podupiru.¹ U okviru ovog istraživanja kombinovani su analiza dokumenata javnih politika i kvalitativno istraživanje sprovedeno u Obrenovcu i Lazarevcu. Analiza dokumenata obuhvatila je relevantni međunarodni, regionalni i nacionalni okvir u oblastima klimatskih promena, energetike, pravedne energetske tranzicije i rodne ravnopravnosti. Kvalitativno istraživanje sprovedeno je radi ispitivanja odnosa između javnopolitičke dimenzije pravedne energetske tranzicije i načina na koji lokalni akteri razumeju planirane promene, procenjuju njihove moguće ekonomske i društvene posledice i sagledavaju sopstveni položaj u zajednicama čija su privreda i zaposlenost neposredno ili posredno povezane sa eksploatacijom, preradom i korišćenjem uglja.

Analiza javnih politika bila je usmerena na utvrđivanje da li i na koji način relevantni dokumenti prepoznaju rodnu dimenziju klimatske i energetske politike. Dokumenti su ocenjivani prema tome da li sadrže rodno razvrstane podatke i analizu različitih položaja žena i muškaraca, da li prepoznaju rodno diferencirane posledice planiranih mera i da li definišu rodno odgovorne ciljeve, mere, aktivnosti, pokazatelje, institucionalne odgovornosti i mehanizme praćenja.

Stepen integracije rodne dimenzije ocenjen je primenom tri kategorije. Kategorija „ne” dodeljena je dokumentima koji ne prepoznaju rodnu dimenziju. Kategorija „delimično” odnosila se na dokumente koji prepoznaju rodnu ravnopravnost ili pojedina rodno relevantna pitanja, ali ih ne operacionalizuju kroz odgovarajuće mere, aktivnosti i pokazatelje. Kategorija „da” predviđena je za dokumente koji rodnu dimenziju integrišu kroz analizu stanja, ciljeve, mere, aktivnosti i pokazatelje za praćenje rezultata. Ovakav pristup omogućava da prepoznamo u kojoj meri akteri javnih politika razumeju i uzimaju u obzir važnost rodne dimenzije u javnim politikama i u kojoj meri je stvarno uključuju u planiranje, sprovođenje i praćenje javnih politika.

Kvalitativni deo istraživanja izrađen je na osnovu nalaza analize dokumenata, koja je ukazala na nedostatak rodno razvrstanih podataka, konkretnih rodno odgovornih mera i informacija o iskustvima pripadnika lokalnih zajednica koje bi trebalo da budu obuhvaćene politikama pravedne energetske tranzicije. Dodatni razlog za sprovođenje istraživanja predstavljala je ograničena uključenost građanki i građana u pripremu relevantnih planskih dokumenata. Iz javno dostupnih informacija ne proizlazi da su sa građankama i građanima iz tih zajednica obavljene neposredne i sistematske konsultacije o

njihovim potrebama, očekivanjima i proceni mogućih posledica planiranih politika. Tako je Dijagnostika pravedne tranzicije, izrađena uz finansijsku podršku Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD), uključivala predstavnike pojedinih lokalnih samouprava, ali iz javno dostupnih informacija ne proizlazi da su u njenoj pripremi sprovedene neposredne konsultacije sa građankama i građanima iz pogođenih zajednica.² Pored toga, Lazarevac nije naveden među lokalnim samoupravama uključenim u taj proces. Ograničeno učešće javnosti bilo je vidljivo i tokom pripreme Akcionog plana pravedne tranzicije. Javna prezentacija Predloga akcionog plana održana je samo u Beogradu, dok u lokalnim zajednicama na koje se plan neposredno odnosi nisu organizovane javne prezentacije niti drugi oblici neposrednog dijaloga sa građanima.³ Kvalitativno istraživanje je stoga osmišljeno kako bi se u analizu uključili iskustva, procene i prioriteta lokalnih aktera koji su ostali nedovoljno zastupljeni u formalnim procesima planiranja, uz poseban fokus na položaj žena i rodno diferencirane posledice planiranih politika.

Obrenovac i Lazarevac odabrani su primenom namernog izbora studija slučaja, pri čemu se imalo u vidu da se po nekoliko strukturnih karakteristika razlikuju od drugih lokalnih zajednica koje bi trebalo da budu obuhvaćene procesom pravedne energetske tranzicije, što može uticati na njihove kapacitete za prilagođavanje mogućim ekonomskim i društvenim posledicama postepenog napuštanja uglja. Kako su u pitanju gradske opštine u sastavu Grada Beograda, njihovi stanovnici imaju pristup širem tržištu rada, obrazovnim ustanovama i javnim uslugama dostupnim na teritoriji glavnog grada. Saobraćajna i institucionalna povezanost sa drugim delovima Beograda, kao i postojanje radnih mesta i privrednih aktivnosti koje nisu povezane sa eksploatacijom, preradom i korišćenjem uglja, stvaraju povoljnije pretpostavke za diversifikaciju lokalne privrede i zapošljavanja nego u sredinama koje su gotovo isključivo oslonjene na rudarski ili termoelektronski sektor. Polazeći od ovih specifičnosti, istraživanje ispituje u kojoj meri lokalne razvojne, obrazovne i demografske karakteristike mogu doprineti oblikovanju rodno odgovornog i socijalno održivog odgovora na moguće posledice postepenog napuštanja uglja.

U Lazarevcu je zavisnost izraženija i neposrednija nego u Obrenovcu, s obzirom na koncentraciju zaposlenosti u rudarskom sektoru, površinske kopove i dugogodišnju povezanost lokalne privrede i stanovništva sa Rudarskim basenom „Kolubara”. U Obrenovcu je povezanost pre svega vezana za proizvodnju električne energije u termoelektranama, ali i za mrežu povezanih i uslužnih preduzeća čije poslovanje u značajnoj meri zavisi od energetskog sektora. Zbog toga formalni statistički podaci o zaposlenosti u rudarstvu i energetici ne obuhvataju nužno celokupan obim posredne

¹ Carla Kraft and Seemin Qayum, A Gender-Responsive Just Transition for People and Planet, UN Women Policy Brief.

² Ministarstvo rudarstva i energetike, *Osnovne informacije o procesu pripreme Akcionog plana pravedne tranzicije* (poslednji pristup 12. jula 2026. godine).

³ Program javne rasprave o Predlogu akcionog plana pravedne tranzicije, Ministarstvo rudarstva i energetike (poslednji pristup 12. jula 2026. godine). Izveštaj o sprovedenoj javnoj raspravi govori upravo o propuštenoj prilici da se lokalne zajednice istinski uključe u proces donošenja odluka. Komentare na Predlog akcionog plana pravedne tranzicije dostavilo je samo jedno lokalno udruženje iz Velikih Crkvena i jedno preduzeće koje se bavi podzemnom eksploatacijom uglja. Svi ostali komentari došli su od strane međunarodnih organizacija, javnih institucija, privrednih udruženja i udruženja koja su aktivna na nivou čitave Srbije. Videti: *Izveštaj o javnoj raspravi o predlogu Plana pravedne energetske tranzicije Republike Srbije do 2030. godine*, Ministarstvo rudarstva i energetike (poslednji pristup 12. jula 2026. godine). Treba imati u vidu da je Ministarstvo rudarstva i energetike prethodno najavilo usvajanje ovog akcionog plana bez prethodne javne rasprave. Videti: *Nema pravedne energetske tranzicije bez učešća javnosti u donošenju odluka*, Regulatorni institut za obnovljivu energiju i životnu sredinu (poslednji pristup 6. jula 2026. godine).

zavisnosti od poslova povezanih sa eksploatacijom, preradom i korišćenjem uglja.

Lazarevac je jedan od centara iskopavanja lignita, sa oko 13.500 zaposlenih na poslovima iskopavanja lignita, što je daleko više nego u 9 rudnika Javnog preduzeća za podzemnu eksploataciju uglja „Resavica” (JP PEU „Resavica”) i u Kostolcu (ukupno oko 6000 zaposlenih) zajedno. U termoelektrani „Kolubara” u Velikim Crljenima radi oko 550 zaposlenih. Oko 4300 zaposlenih radi u pogonima

termoelektrane „Nikola Tesla” (TENT), u poređenju sa nešto manje od oko 1400 ukupno zaposlenih u termoelektranama u Kostolcu i Svilajncu (termoelektrana „Morava”).⁴ Tabela 1 prikazuje osnovne demografske podatke, broj zaposlenih prema mestu prebivališta i mestu rada, rodnu strukturu zaposlenosti, kao i formalno evidentiranu zaposlenost u rudarstvu i proizvodnji električne energije u Obrenovcu i Lazarevcu. Ovi pokazatelji korišćeni su za opis lokalnog konteksta i tumačenje kvalitativnih nalaza.

Tabela 1. Zaposlenost u odnosu na broj stanovnika u Lazarevcu i Obrenovcu⁵

	Obrenovac			Lazarevac		
	Ukupno	M	Ž	Ukupno	M	Ž
Ukupan broj stanovnika između 15 i 64 godine	43.983	21.986	21.997	35.678	17.679	17.999
Ukupno zaposlenih prema opštini prebivališta	27.201	14.649	12.552	23.731	13.069	10.662
Ukupno zaposlenih prema opštini rada	25.327			21.220		
Zaposlenost prema opštini rada i sektorima						
Rudarstvo	4			7846		
Snabdevanje električnom energijom, gasom i parom	1898			747		

Uporedni pristup omogućio je analizu načina na koji razlike u strukturi lokalne privrede, stepenu i oblicima zavisnosti od delatnosti povezanih sa ugljem, dostupnim razvojnim resursima i institucionalnom okruženju utiču na informisanost građanki i građana, njihove procene mogućih rizika i koristi, kao i očekivanja u pogledu uloge i odgovornosti javnih institucija. Poređenje dve studije slučaja nije usmereno ka statističkom uopštavanju nalaza na sve lokalne zajednice koje bi trebalo da budu obuhvaćene politikama pravedne energetske tranzicije. Njegova svrha je da doprinese razumevanju odnosa između lokalne ekonomske strukture, institucionalnih kapaciteta, informisanosti i participacije građanki i građana, sa jedne strane, i načina na koji se prepoznaju ili zanemaruju rodne i druge društvene posledice planiranih politika, sa druge strane.

4.2. Kvalitativno istraživanje i rodna perspektiva

Kvalitativno istraživanje bilo je usmereno na nekoliko međusobno povezanih pitanja:

- u kojoj meri građanke i građani, kao i predstavnice i predstavnici lokalnih institucija poznaju pojam i planski okvir za pravednu energetske tranziciju;

- na koji način procenjuju moguće posledice po radna mesta, prihode domaćinstava, lokalnu privredu, životnu sredinu i budući razvoj zajednice;
- koliko poznaju postojeće programe i mere i kako ocenjuju njihovu dostupnost za različite društvene grupe, kao i na koji način sagledavaju informisanje, učešće građanki i građana, odgovornost institucija i mogućnosti dijaloga o budućnosti lokalnih zajednica.

Posebna pažnja posvećena je razlikama između Obrenovca i Lazarevca u načinu na koji se procenjuju ekonomski, društveni i ekološki rizici mogućeg smanjenja oslanjanja na uglj.

Rodna dimenzija nije istraživana kao izdvojena tema, odvojena od ostalih ekonomskih i društvenih pitanja, već kao horizontalna perspektiva primenjena u tumačenju celokupnog prikupljenog materijala. Ona je neposredno razmatrana kroz stavove učesnica i učesnika o ulozi i položaju žena u lokalnoj zajednici i delatnostima povezanim sa proizvodnjom energije, a posredno kroz pitanja ekonomske sigurnosti domaćinstava, raspodele odgovornosti u svakodnevnom životu, pristupa programima podrške i sposobnosti različitih društvenih grupa da se prilagode mogućim promenama. Rodno relevantna pitanja razmatrana su u okviru širih tema svakodnevnog života, lokalnog razvoja i odnosa građana sa institucijama, čime je

⁴ Navedeni podaci o broju zaposlenih u sektoru iskopavanja i prerade uglja preuzeti su iz Akcionog plana za pravednu tranziciju. Ove podatke treba posmatrati ilustrativno jer se broj zaposlenih iz godine u godinu menja. Osim toga, ne može se pretpostaviti da svi zaposleni istovremeno žive u mestu gde rade (prim. aut). Takođe, prethodno navedene podatke treba uzeti sa oprezom jer se iz Dijagnostike pravedne tranzicije može zaključiti da u Obrenovcu u kompaniji PRO TENT D.O.O, koja je u državnom vlasništvu, radi oko 6000 radnika koji se u ovom dokumentu vode kao radnici u privatnom obezbeđenju. Poznato je i to se u Dijagnostici pravedne tranzicije i ističe da PRO TENT D.O.O. u velikoj meri zavisi od EPS-a, koji je najveći kupac usluga kompanije PRO TENT D.O.O. Sa druge strane preduzeće „Kolubara usluge” d.o.o. Lazarevac zapošljava oko 1600 radnika, a ovo preduzeće za zaštitu imovine i održavanje objekata osnovano je odlukom Upravnog odbora JP RB „Kolubara” 2003. godine i pretežno pruža usluge svom osnivaču. Ipak, njihova radna mesta treba obuhvatiti širom procenom neposredne i posredne zavisnosti lokalne zaposlenosti. Procene zasnovane isključivo na formalnoj sektorskoj klasifikaciji zato mogu potceniti broj radnih mesta čija održivost zavisi od poslovanja EPS-a i Rudarskog basena „Kolubara”. U tom smislu, podatak da je u Obrenovcu u delatnostima proizvodnje i snabdevanja električnom energijom zaposleno oko 8,6% ukupnog broja zaposlenih ne pruža potpunu sliku lokalne zavisnosti. Videti: Dijagnostika pravedne tranzicije: Srbija, Nacrt završnog izveštaja – verzija 2.0, izveštaj izrađen za Evropsku banku za obnovu i razvoj (EBRD), 22. septembar 2022. godine.

⁵ Opštine i regioni u Republici Srbiji 2025, Republički zavod za statistiku, Beograd.

omogućeno da se utvrdi da li rodno diferencirane posledice ostaju neprepoznate kada se predstavljaju kao opšti problemi domaćinstva ili lokalne zajednice. Ovakav pristup proširuje analizu izvan pitanja formalne zastupljenosti žena i podele na „muška” i „ženska” zanimanja i usmerava je na raspodelu rizika, resursa i mogućnosti u uslovima mogućih ekonomskih i društvenih promena.

Metodološki pristup razvijen je na osnovu nalaza prethodne analize relevantnih javnih politika i strateških dokumenata, koja je ukazala na značajan nedostatak podataka o rodnoj dimenziji pravedne energetske tranzicije. Iako postoje određeni statistički pokazatelji, oni najčešće ne obuhvataju rodno diferencirana iskustva i ne mogu da pruže odgovore na pitanja kako se rodna dimenzija energetske tranzicije, razume, percipira i oblikuje. Zbog toga kvalitativni pristup omogućava prikupljanje uvida koji osvetljavaju društvene, institucionalne i kulturne faktore koji oblikuju razumevanje i iskustva rodne dimenzije energetske tranzicije u konkretnom lokalnom kontekstu.

Terensko istraživanje sprovedeno je tokom maja i juna 2026. godine, sa dve fokus grupe i pet polustrukturisanih intervjua. Izbor učesnica i učesnika izvršen je primenom namernog uzorkovanja, kako bi se u skladu sa ciljevima istraživanja omogućilo prikupljanje različitih iskustava i perspektiva, kao i uvida koji podrazumevaju specifična znanja u kontekstu energetske tranzicije. Cilj uzorkovanja nije bio da se obezbedi reprezentativnost u odnosu na ukupno stanovništvo, već da se stekne dublji uvid u rodno specifična iskustva, percepcije i izazove povezane sa energetsom tranzicijom.

Prednost kvalitativnog istraživanja u ovom kontekstu ogleda se u mogućnosti da se identifikuju nijanse rodnih odnosa, nejednakosti i obrazaca učešća koje kvantitativne metode često ne mogu da obuhvate. Fokus grupe omogućile su interakciju među učesnicama i učesnicima, razmenu iskustava i zajedničko promišljanje lokalnih izazova. Takav metodološki pristup doprinosi razumevanju složenosti lokalnih procesa i generisanju analitičkih uvida koji mogu poslužiti za razvoj rodno osetljivih politika i mera u oblasti energetske tranzicije.

U skladu sa etičkim principima kvalitativnih istraživanja, svim učesnicama i učesnicima istraživanja su pre učešća pružene informacije o ciljevima istraživanja i načinu prikupljanja i korišćenja podataka. Učešće u istraživanju bilo je dobrovoljno i uz pristanak zasnovan na informisanosti. Radi zaštite privatnosti i poverljivosti, svi prikupljeni podaci su predstavljeni anonimno, a u prikazu nalaza nisu korišćeni podaci koji bi mogli da omogućе identifikaciju učesnica i učesnika.

Inicijalno je bilo planirano da se sprovedu isključivo fokus grupe. Međutim, izostanak odgovora i odbijanje pojedinih predstavnika institucija da učestvuju ukazali su na potrebu da se metodološki pristup prilagodi izrazito polarizovanom društveno-političkom kontekstu, obeleženom nepoverenjem i strahom od mogućih posledica učešća u istraživanju. Zbog toga su fokus grupe dopunjene individualnim, anonimnim polustrukturisanim intervjuima.

U navedenim okolnostima nije bilo moguće obuhvatiti perspektive predstavnika gradske opštine Lazarevac, Tehničke škole „Kolubara”, Tehničke škole iz Obrenovca, kao ni nadležnih filijala Nacionalne službe za zapošljavanje. Ipak, odgovori ovih institucija, koji su se uglavnom odnosili na nedostatak

vremena i nedovoljno prepoznavanje sopstvene uloge u procesu pravedne energetske tranzicije, mogu se posmatrati kao posredan nalaz relevantan za tumačenje polaznih istraživačkih pretpostavki, posebno onih koje se odnose na nivo institucionalne uključenosti i razumevanje lokalne dimenzije planiranih politika.

Realizovane su ukupno dve fokus grupe, jedna u Obrenovcu (pet učesnica) i jedna u Velikim Crljenima (pet učesnica), koje su činile radnica i članica sindikata TENT-a i „Kolubare”, supruga zaposlenog u TENT-u i u „Kolubari”, preduzetnica iz Obrenovca i Velikih Crljena, nezaposlena iz Obrenovca, aktivistkinja iz Lazarevca i studentkinje tehničkih fakulteta. Intervjui su obavljani sa predstavnikom lokalne samouprave u Obrenovcu, predstavnicom centra za socijalni rad u Obrenovcu, vlasnikom kompanije iz Obrenovca, predstavnikom srednje stručne škole iz Obrenovca i radnikom TENT-a.

Fokus grupe su bile pogodne za analizu grupne dinamike, kao i tačaka konsenzusa i konfrontacije, pri čemu su obe bile sastavljene isključivo od građanki, različite starosne dobi i društvenih uloga, kako bi se prikupili što verodostojniji podaci. Pored potrebe da se sagledaju različite perspektive, pošlo se od toga da će žene biti slobodnije i imati dovoljno prostora da iznesu stavove ukoliko grupa bude rodno homogena, kao i da bi prisustvo predstavnika institucija ometalo otvorenu diskusiju. Intervjui su bili polustrukturisani kako bi se, sa jedne strane, prilagodili slobodnom vremenu učesnika, a sa druge, kako bi se mogli dobiti dovoljno sveobuhvatni odgovori i kako bi se omogućilo poređenje sa fokus grupama.

4.3. Analiza podataka i ograničenja istraživanja

Analiza dobijenih podataka zasnivala se na kombinaciji emskog i etskog pristupa. Emski pristup omogućava razumevanje iskustava i značenja koje same ispitanice i ispitanici pridaju energetske tranzicije, dok etski podrazumeva njihovo tumačenje u širem društvenom i političkom kontekstu. Njihovim kombinovanjem uzimaju se u obzir stavovi i iskustva ispitanika, uz istovremeno zadržavanje kritičke distance neophodne za analizu.

Iako obe metode mogu da pruže značajne uvide u vezi sa stavovima, emocijama i razmišljanjima o određenoj temi, prilikom interpretacije nalaza trebalo bi imati u vidu određena ograničenja, koja se tiču nemogućnosti generalizacije u odnosu na širu populaciju. Pre svega, zbog primene studije slučaja i kvalitativnog istraživačkog dizajna, rezultati nisu namenjeni statističkoj generalizaciji na sve lokalne samouprave u Srbiji. Sa druge strane, nalazi omogućavaju analitičku generalizaciju, odnosno doprinose razumevanju mehanizama, procesa i obrazaca koji mogu biti relevantni i u drugim lokalnim kontekstima sa sličnim karakteristikama. Dodatno, primena namernog uzorkovanja podrazumeva da su učesnici odabrani na osnovu njihove relevantnosti za istraživačka pitanja, a ne slučajnim izborom, zbog čega uzorak nije reprezentativan za ukupnu populaciju.

Takođe, treba imati u vidu da prikupljeni podaci zavise od spremnosti učesnika i učesnica da otvoreno dele svoja iskustva i stavove, kao i od dinamike grupne diskusije, koja može uticati na to koje će teme biti naglašene ili manje zastupljene. Budući da je predmet istraživanja rodna dimenzija energetske

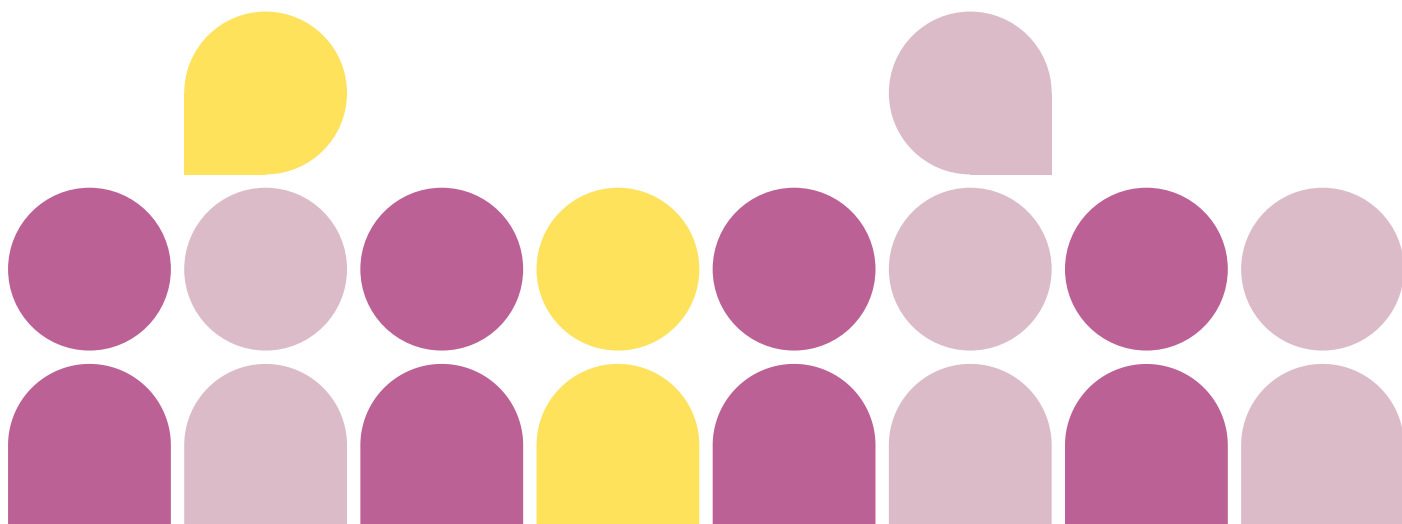
tranzicije, koja uključuje pitanja zaposlenja, lokalnih politika i društvenih nejednakosti, postoji mogućnost da su pojedini stavovi bili oblikovani društveno poželjnim odgovorima ili institucionalnom pozicijom učesnika i učesnica.

Citati učesnika i učesnica korišćeni su radi ilustracije identifikovanih tema, obrazaca i razlika u stavovima, a ne kao dokaz njihove učestalosti ili zastupljenosti u ukupnoj populaciji.

Kao što je već pomenuto, metodološki okvir je bio uslovljen i izraženim uzdržavanjem institucija od učešća u istraživanju, što je dovelo do izostanka odgovora pojedinih ključnih aktera. Međutim, iako izostanak odgovora nosi rizik u pogledu metodološke nepotpunosti, otpor učešću predstavlja nalaz koji reflektuje strukturne probleme i nedostatak otvorenosti institucija za javnost, dodatno potvrđujući hipotezu o nepoverenju kao dominantnom društvenom stanju.

„Voleo bih da moje dete ostane u ovom gradu.“

Zaposlen u TENT-u, Obrenovac

5. Rodna dimenzija energetske pravde

5.1. Razvoj konceptualnog okvira za istraživanje rodne perspektive

Savremena literatura o pravednoj energetske tranziciji polazi od pretpostavke da dekarbonizacija nije samo tehnološki i ekonomski proces, već i proces dubokih društvenih promena, koji proizvodi različite posledice po određene društvene grupe i lokalne zajednice. U tom kontekstu, koncept energetske pravde postao je jedan od ključnih analitičkih okvira za razumevanje raspodele koristi i troškova tranzicije, pristupa energiji, participacije u procesima odlučivanja i odgovornosti prema životnoj sredini i budućim generacijama. Međutim, analiza literature i međunarodnog okvira pokazuje da su rodni aspekti ovih procesa dugo ostajali u drugom planu, uprkos činjenici da energetske sistemi funkcionišu unutar postojećih odnosa moći i društvene nejednakosti, što pitanje rodne ravnopravnosti čini jednim od ključnih aspekata pravedne energetske tranzicije.

Rodna perspektiva u razumevanju energetske tranzicije podrazumeva razumevanje da energetska politika i upravljanje procesima proizvodnje, distribucije i potrošnje energije nisu rodno neutralni. Način proizvodnje, distribucije i korišćenja energije oblikovan je postojećim rodnim podelama rada, ekonomskim nejednakostima i različitim obrascima pristupa resursima.⁶ Posledično, energetska tranzicija ne utiče jednako na sve društvene grupe, već njeni efekti zavise od društvenog položaja, ekonomskog statusa i rodnih uloga.

U literaturi su identifikovani različiti načini konceptualizacije rodne pravde u energetske tranziciji, koji oblikuju savremene rasprave o rodno pravednoj tranziciji. Različiti pristupi posebno naglašavaju:

1. potrebu za ravnopravnom zastupljenošću žena u procesima odlučivanja i upravljanja energetske sistemima;
2. neophodnost integrisanja rodne ravnopravnosti u klimatske i energetske politike;
3. prepoznavanje specifičnih posledica koje napuštanje fosilnih industrija može imati po žene, uključujući promene u obrascima zapošljavanja i povećanje obima neplaćenog rada u domaćinstvu i brizi o porodici;
4. mogućnosti koje energetska tranzicija otvara za zapošljavanje žena u novim sektorima zasnovanim na obnovljivim izvorima energije;
5. potrebu za jačanjem sistema socijalne zaštite zbog povećane ranjivosti žena na klimatske i ekonomske rizike;
6. neophodnost preispitivanja samih osnova ekonomskih i društvenih sistema kroz kritiku kapitalističkih, patrijarhalnih i neokolonijalnih struktura koje proizvode nejednakosti.⁷

Feministički pristupi proširuju dominantne okvire energetske pravde, povezujući ih sa pitanjima društvene reprodukcije i neplaćenog rada. Iako rad predstavlja jedno od centralnih pitanja kada je reč o pravednoj energetske tranziciji, većina politika koje se odnose na pravednu tranziciju fokusira se na formalno tržište rada i posledice gašenja fosilnih industrija po zaposlene u ovom sektoru.⁸

Međutim, značajan deo rada neophodnog za funkcionisanje društva odvija se van tržišta, u domaćinstvima i zajednicama, pri čemu nesrazmeran deo tog rada obavljaju žene. Istraživanja pokazuju da promene u energetici ne utiču samo na formalnu zaposlenost, već i na reproduktivni rad koji omogućava funkcionisanje domaćinstava i zajednica.⁹ Troškovi i dostupnost energije, kao i pristup novim tehnologijama mogu značajno promeniti organizaciju svakodnevnog života, pri čemu se dodatni tereti često prelivaju na žene kroz povećan obim neplaćenog rada.

Pored toga, kritički pristupi osporavaju dominantno shvatanje energije kao isključivo prirodnog resursa kojim se upravlja i koji se eksploatiše, ukazujući na to da je energija istovremeno proizvod ljudskog rada i društvenih praksi.¹⁰ Iz ove perspektive, potražnja za energijom nije unapred data niti prirodno nastaje, već se oblikuje kroz svakodnevne aktivnosti, organizaciju rada i društvene potrebe. Takav pristup omogućava prevazilaženje uskog fokusa na jednakost u zapošljavanju i usmerava pažnju na često nevidljive oblike eksploatacije rada koji omogućavaju funkcionisanje energetske sistema. Zbog toga autori naglašavaju potrebu za integrisanim razumevanjem rada duž čitavog „energetskog lanca“, od eksploatacije resursa i proizvodnje energije do njene distribucije, korišćenja i održavanja sistema, uključujući i neplaćeni rad u okviru društvene reprodukcije, koji ostaje izvan formalnih ekonomskih pokazatelja.¹¹

Iz ugla teorije vrednosti i feminističke političke ekonomije, tranzicija ka obnovljivim izvorima energije ne predstavlja samo tehnološku promenu, već duboku transformaciju odnosa između rada, kapitala i prirode. Istraživanja pokazuju da su uslovi rada u sektoru obnovljivih izvora oblikovani rodnom, klasom, rasom i geografskim položajem, pri čemu nove zelene industrije često reprodukuju postojeće obrasce nejednakosti.¹² Ovi nalazi ukazuju na to da se pravedna energetska tranzicija ne može svesti samo na broj novootvorenih „zelenih“ radnih mesta, već mora obuhvatiti i kvalitet rada, uslove zaposlenja, raspodelu koristi i prepoznavanje svih oblika rada koji omogućavaju funkcionisanje novih energetske sistema. Iz te perspektive, pitanja rodne ravnopravnosti ne mogu se svesti na povećanje broja žena zaposlenih u novim industrijama,

⁶ Martina Angela Caretta and Diana Vela-Almeida. 2025. "Just energy transition and gender. A systematic review for feminist research", *Energy Research & Social Science* 126, 104138, 1–11.

⁷ Paula Walk. 2024. "From parity to degrowth: Unpacking narratives of a gender-just transition", *Energy Research & Social Science* 112, 103513, 1–14.

⁸ International Labour Organisation. 2024. *Gender, equality and inclusion for a just transition in climate action: A policy guide*. Geneva: International Labour Office.

⁹ Julia Taylor. 2023. "Just an energy transition? A gendered analysis of energy transition in Northern Cape", *South Africa. Agenda* 37(3), 76–89.

¹⁰ Stefan Bouzarovski. 2022. "Energy and labour: Thinking across the continuum", *Progress in Human Geography* 46(3), 753–774.

¹¹ Ibid.

¹² Rebecca Pearse and Gareth Bryant. 2022. "Labour in transition: A value-theoretical approach to renewable energy labour" *Environment and Planning E: Nature and Space* 5(4), 1872–1894.

već zahtevaju preispitivanje načina na koji društvo vrednuje različite oblike rada, uključujući brigu i reproduktivni rad.

Rodno transformativni pristup energetske tranzicije tako, umesto da se fokusira isključivo na ublažavanje posledica gubitka radnih mesta, polazi od potrebe da se prepozna raznovrsnost poslova koje žene obavljaju u sektorima zavisnim od uglja, uključujući kako formalnu tako i neformalnu ekonomiju.¹³ Takav pristup zahteva uvažavanje lokalnog konteksta, društvenih odnosa i specifičnih potreba različitih zajednica, kao i preispitivanje postojećih obrazaca moći koji oblikuju energetske sisteme. Autori prepoznaju različite dimenzije rodne ravnopravnosti koje bi energetske sistemi trebalo da uključe kako bi odgovorili na postojeće strukturne nejednakosti. Ove dimenzije uključuju:

1. političku dimenziju, koja podrazumeva demokratsko i decentralizovano odlučivanje;
2. ekonomsku dimenziju, koja stavlja društveno blagostanje ispred profita;
3. socio-ekološku dimenziju, koja naglašava međuzavisnost, odnose brige i odgovornosti prema zajednici i prirodi i
4. tehnološku dimenziju, koja promoviše decentralizaciju i lokalno upravljanje izvorima energije.¹⁴

Razumevanje rodne dimenzije energetske tranzicije ključno je u pomeranju fokusa sa usko definisanih pitanja reprezentacije i zapošljavanja ka širem razumevanju energetskih sistema, čime se otvara mogućnost da se energetska tranzicija razume kao proces društvene transformacije. Politike pravedne energetske tranzicije bi zato trebalo da prepoznaju strukturne uzroke rodni nejednakosti i posvete im posebnu pažnju. To podrazumeva prepoznavanje rodne dimenzije rada u energetskim sistemima, procenu rodno diferenciranih efekata energetskih mera i obezbeđivanje ravnopravnog učešća žena u procesima planiranja i odlučivanja. Istovremeno, ovaj pristup podrazumeva i šire promišljanje ekonomskih i društvenih modela na kojima počivaju postojeći energetske sistemi, ukazujući na to da proces energetske tranzicije može biti zaista pravedan samo ukoliko istovremeno doprinosi klimatskim ciljevima i smanjenju društvenih nejednakosti. Rodna perspektiva predstavlja važan analitički alat za prepoznavanje tih nejednakosti, ali i normativni okvir za razvoj energetskih politika koje su demokratičnije, inkluzivnije i usmerene ka društvenom blagostanju.

5.2. Rodno odgovorne politike: Međunarodni okvir

Iako je vremenom došlo do proširivanja koncepta pravedne energetske tranzicije i usvajanja sveobuhvatnijih pristupa koji povezuju klimatske ciljeve sa društvenom pravdom i zaštitom ljudskih prava, rodna dimenzija je dugo ostala zanemarena u međunarodnim okvirima i ključnim dokumentima. Do uključivanja rodne dimenzije u klimatske politike postepeno

je došlo pod okriljem Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime (UNFCCC) i sprovođenja Pariskog klimatskog sporazuma. Nacionalno utvrđeni doprinosi (engl. *Nationally Determined Contributions* – NDC), kao osnovni instrumenti za ostvarivanje ciljeva Pariskog sporazuma, sve češće prepoznaju rodnu dimenziju klimatskih politika. Prema Sinteznom izveštaju Sekretarijata UNFCCC-a iz 2023. godine, 79% strana potpisnica uključilo je informacije o rodnoj ravnopravnosti u svoje nacionalno utvrđene doprinose, dok je 33% potvrdilo da će rodnu perspektivu uzeti u obzir tokom njihove implementacije.¹⁵ Podaci iz izveštaja pokazuju da, iako je rodna perspektiva sve prisutnija u nacionalno utvrđenim doprinosima, njena integracija ne podrazumeva rodno transformativni pristup politikama.

Naime, prema okviru za praćenje integracije rodne perspektive u javne politike i projekte izdvaja se pet nivoa integracije:

1. rodno diskriminatoran (engl. *Gender discriminatory*) – podržava rodnu diskriminaciju i doprinosi produbljivanju rodni nejednakosti;
2. rodno neosetljiv (engl. *Gender blind*) – zanemaruje rod u osmišljavanju programa i time održava postojeće stanje ili potencijalno produbljuje rodne nejednakosti;
3. rodno osetljiv (engl. *Gender sensitive*) – prepoznaje rodna pitanja, ali ne odgovara dovoljno na postojeće rodne nejednakosti;
4. rodno odgovoran (engl. *Gender responsive*) – prepoznaje različite potrebe devojčica i dečaka, žena i muškaraca i promoviše jednake ishode za sve;
5. rodno transformativan (engl. *Gender transformative*) – izričito nastoji da ukloni rodne nejednakosti, ukloni strukturne prepreke i osnaži ugrožene ili marginalizovane grupe stanovništva.¹⁶

Mere koje države navode u svojim nacionalno utvrđenim doprinosima, poput analiza, rodni indikatora, rodno razvrstanih podataka i rodno odgovornog budžetiranja, zadržavaju se na rodno odgovornom pristupu.¹⁷ Tek nešto više od polovine država koje uključuju rodnu perspektivu prepoznaju je kao horizontalno pitanje koje treba integrisati u mere ublažavanja klimatskih promena i prilagođavanja klimatskim promenama, dok je tek 10% država implicitno ili eksplicitno razmatralo rod u njegovoj povezanosti sa drugim

¹³ Kuntala Lahiri-Dutt. 2023. "Framing a gender transformative post-coal future for just transition: A feminist manifesto", *Energy Research & Social Science* 100, 103097.

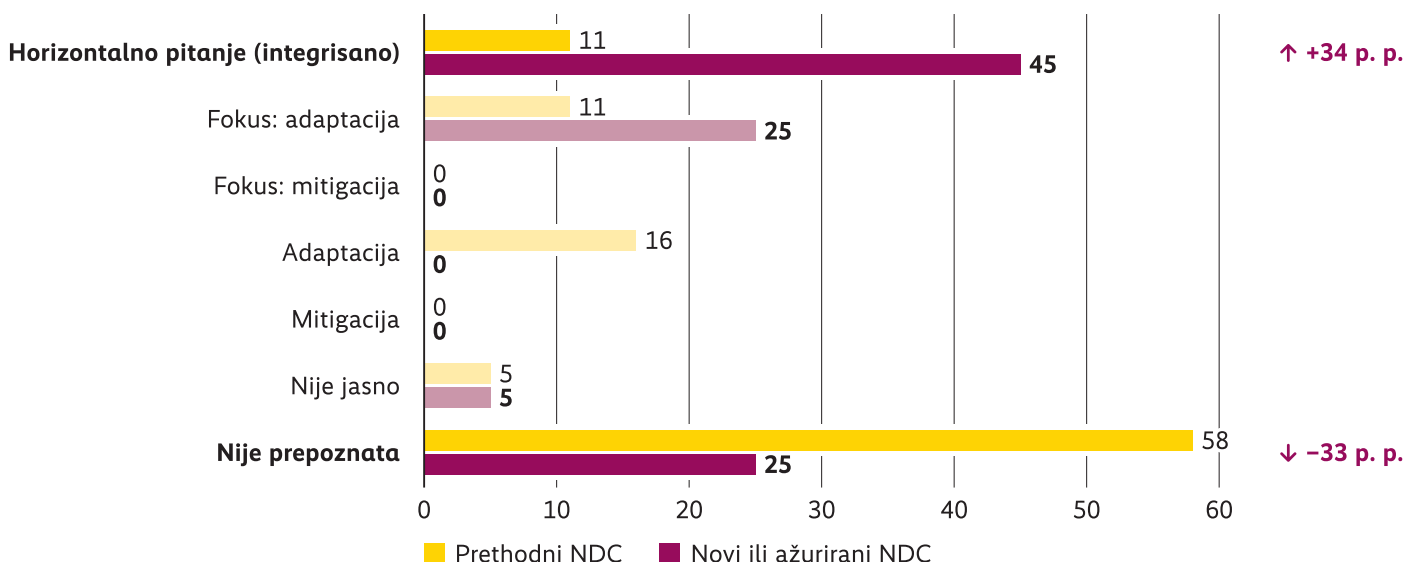
¹⁴ Shannon Elizabeth Bell, Cara Daggett, and Christine Labuski. 2020. "Toward feminist energy systems: Why adding women and solar panels is not enough", *Energy Research & Social Science* 68, 101557.

¹⁵ UNFCCC. 2023. *Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement: Synthesis Report by the Secretariat*, FCCC/PA/CMA/2023/12, 7.

¹⁶ Ovaj okvir razvila je Interagency Gender Working Group (IGWG), međuagencijska radna grupa formirane pod pokroviteljstvom USAID-a; videti u: IGWG. 2017. *The Gender Integration Continuum*, Washington DC: PRB. Kasnije je ovaj okvir adaptiran i primenjen od strane UNICEF-a i drugih agencija UN; videti: Rachel Marcus et al., "Gender-Transformative Programming". Background Paper Series UNICEF Gender Policy and Action Plan 2022-2025, 4; Lozano Rubello et al., 2025. No Just Transition Without Gender Justice. Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung e.V, 6–7.

¹⁷ UNFCCC. 2023. *Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement: Synthesis Report by the Secretariat*, FCCC/PA/CMA/2023/12, 7.

Slika 1. Rodna dimenzija u nacionalno utvrđenim doprinosima (NDC)

Izvor: UNFCCC (2023), *Nationally Determined Contributions under the Paris Agreement: Synthesis Report by the Secretariat*.²⁰

vidovima društvene nejednakosti.¹⁸ U četvrtini doprinosa žene su predstavljene prvenstveno kao ranjiva grupa, dok ih tek petina prepoznaje kao relevantne aktere i nosioce promena, a samo 7% država eksplicitno prepoznaje i osobe drugih rodnih identiteta.¹⁹

Izveštaj pokazuje da u ovim dokumentima još uvek ne dolazi do sistemskog povezivanja rodne ravnopravnosti i dostojanstvenog rada, kao i da interseksionalni pristup u planiranju i sprovođenju klimatskih politika još uvek nedostaje.

Institucionalni odgovor na ove nedostatke pruža Akcioni plan za rodnu ravnopravnost (engl. *Gender Action Plan – GAP*) UNFCCC-a, usvojen 2019. godine²¹ u okviru Unapređenog radnog programa za rodnu ravnopravnost iz Lime (engl. *Enhanced Lima Work Programme on Gender*; Odluka 3/CP.25), koji je revidiran 2025. godine na sastanku UNFCCC-a (COP30) u Belemu.²² GAP definiše pet prioritarnih oblasti delovanja: izgradnju kapaciteta, učešće i liderstvo žena u pregovorima, koherentnost sa drugim telima UN, rodno odgovornu implementaciju i finansiranje, te praćenje i izveštavanje, što predstavlja glavni mehanizam kroz koji UNFCCC nastoji da unapredi upravo one pokazatelje integracije rodne perspektive u nacionalno utvrđene doprinose koji su gore predstavljeni. Od COP28 (2023), u okviru GAP-a posebno mesto zauzima inicijativa “Gender-responsive just transitions and climate action partnership”, koja direktno povezuje rodnu ravnopravnost sa pravednom energetsom tranzicijom. Ključni partner sekretarijata UNFCCC-a u sprovođenju i zagovaranju GAP-a je UN Women, agencija Ujedinjenih nacija nadležna za rodnu ravnopravnost, koja je

kroz regionalne kancelarije analizirala stanje rodno odgovornog klimatskog finansiranja i u zemljama Zapadnog Balkana.²³

U tom kontekstu važnu ulogu ima Međunarodna organizacija rada, koja u Rezoluciji o pravednoj tranziciji ka ekološki održivim privredama i društvima za sve, iz 2023. godine, upozorava da će izostanak adekvatnog odgovora na klimatske promene dodatno produbiti rodne i druge društvene nejednakosti i poziva vlade da, u konsultaciji sa organizacijama radnika i poslodavaca, „formulišu, sprovode, prate i evaluiraju rodno odgovorne, inkluzivne, integrisane i koherentne okvire za pravednu tranziciju, koji su usklađeni i koordinisani sa relevantnim ekonomskim i socijalnim politikama i politikama zaštite životne sredine”.²⁴ Rezolucijom se potvrđuju principi iz Smernica za pravednu tranziciju iz 2016. godine kao centralni referentni okvir za oblikovanje politika, a u njima se poziva na razvijanje i primenu rodno odgovornih politika i programa kako bi se obezbedili pravični i ravnopravni ishodi za žene i muškarce.²⁵

Na tim osnovama je Međunarodna organizacija rada 2024. godina usvojila Smernice za rod, jednakost i inkluziju za pravednu tranziciju, koje predstavljaju sveobuhvatni međunarodni dokument posvećen operacionalizaciji rodne perspektive u politikama pravedne tranzicije.²⁶ Smernice promovišu sistematsko uključivanje rodne perspektive u sve faze kreiranja i sprovođenja politika, uz primenu interseksionalnog pristupa koji prepoznaje da se rodne nejednakosti prepliću sa drugim osnovama diskriminacije i društvene nejednakosti. Ove smernice značajne su jer povezuju klimatske politike,

¹⁸ Ibid, 21.

¹⁹ Ibid.

²⁰ UNFCCC, Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement (CMA), *Nationally determined contributions under the Paris Agreement. Synthesis report by the secretariat*, 2023.

²¹ UNFCCC. 2019. *Enhanced Lima work programme on gender and its gender action plan* (Decision 3/CP.25); <https://unfccc.int/topics/gender/workstreams/the-enhanced-lima-work-programme-on-gender>.

²² UNFCCC. 2025. *The Belém gender action plan* (Decision 7/CP.30, usvojen na COP30); <https://unfccc.int/topics/gender/workstreams/the-gender-action-plan>.

²³ UN Women, Regionalna kancelarija za Evropu i Centralnu Aziju. (2024). *Rodno odgovorno i klimatsko finansiranje*; https://eca.unwomen.org/sites/default/files/2024-12/rodno_odgovorno_i_klimatsko_finsiranje_final_web.pdf.

²⁴ International Labour Organisation. 2023. *Resolution concerning a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all*. Geneva: International Labour Conference – 111th Session, 16 June 2023.

²⁵ International Labour Organisation. 2016. *Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies and societies for all*. Geneva: International Labour Office.

²⁶ International Labour Organisation. 2024. *Gender, equality and inclusion for a just transition in climate action: A policy guide*. Geneva: International Labour Office.

dostojanstveni rad i rodnu ravnopravnost, politike koje se u nacionalnim okvirima još uvek najčešće tretiraju odvojeno.

Kako bi klimatske politike postale osnova za pravednu tranziciju u skladu sa principima rodne ravnopravnosti, u Smernicama se ističe da je neophodno prepoznati rodno diferencirane uticaje klimatskih promena, integrisati rodnu ravnopravnost i druge dimenzije jednakosti u ciljeve pravedne energetske tranzicije, te obezbediti njihovu primenu kroz participativne procese i društveni dijalog. Istovremeno, industrijske i sektorske politike treba da podstiču stvaranje dostojanstvenih radnih mesta, uklanjanje nejednakosti na tržištu rada i unapređenje uslova rada, posebno u sektorima sa visokim udelom neformalne zaposlenosti, kako bi koristi energetske tranzicije bile ravnopravno dostupne ženama i drugim marginalizovanim grupama.²⁷

Dodatnu, sektorski specifičnu perspektivu pruža Međunarodna agencija za obnovljive izvore energije (engl. *International Renewable Energy Agency* – IRENA), čiji izveštaji *Renewable Energy and Jobs* i *Renewable Energy – A Gender Perspective* sadrže podatke o zastupljenosti žena u zapošljavanju u sektoru obnovljivih izvora energije i tako dopunjuju institucionalne okvire UNFCCC-a i MOR-a merljivim, sektorski specifičnim pokazateljima.²⁸ Prema nalazima studije, kad je reč o udelu žena među zaposlenima u energetskom sektoru, globalno gledano, značajno je veći procenat zaposlenih žena u sektoru obnovljive energije (32%) u odnosu na sektor nafte i gasa (23%) i nuklearne energije (24,9%), ali je to i dalje manji udeo nego u ukupnoj privredi.²⁹

5.3. Rodna ravnopravnost kao standard u projektima koje finansira Evropska banka za obnovu i razvoj

Studija „Dijagnostika pravedne tranzicije” izrađena je uz finansijsku podršku EBRD-a i njena svrha je da pruži pomoć Vladi Srbije u davanju preporuka za upravljanje društvenim i ekonomskim efektima planirane tranzicije na energiju sa niskim emisijama ugljenika na ljude, zajednice, industrije i regione sa fokusom na period do 2030. godine.³⁰ Logična je pretpostavka da će projekat izrade studije uz podršku EBRD-a, uz široko uključivanje predstavnika izvršne vlasti i javnih preduzeća³¹, uključiti i standarde ove međunarodne finansijske institucije – pa tako i standarde rodne ravnopravnosti.

Naime, EBRD promoviše odgovornost prema životnoj sredini i društvu u okviru svih svojih aktivnosti.³² EBRD rodnu

ravnopravnost ne posmatra kao posebno društveno pitanje, već kao jedan od osnovnih standarda koji bi trebalo da se integrišu u sve faze pripreme, finansiranja i sprovođenja projekata. Rodna ravnopravnost se prepoznaje kao sastavni deo održivog razvoja i funkcionalne tržišne ekonomije, zbog čega svi projekti koje finansira EBRD moraju obezbediti da koristi i pozitivni efekti projekta budu jednako dostupni ženama i muškarcima. Istovremeno, od korisnika finansiranja zahteva se da identifikuju rodno specifične i nesrazmerne negativne uticaje projekta, razviju mere za njihovo ublažavanje, kao i da uspostave mehanizme za sprečavanje i odgovor na rodno zasnovano nasilje i uznemiravanje.

EBRD dodatno zahteva da se u okviru procene uticaja identifikuju ranjive grupe koje mogu biti nesrazmerno pogođene projektima ili imati ograničen pristup koristima od njih, uključujući žene i druge društvene grupe izložene diskriminaciji ili marginalizaciji. Ova načela se operacionalizuju.

Ovi principi se dalje operacionalizuju kroz posebne zahteve u pogledu zaštite životne sredine i društva (engl. *Environmental and Social Requirements* – ESR) a posebno kroz:

- ESR 1 (procena rizika i uticaja na životnu sredinu i društvo i upravljanje njima), koji zahteva identifikaciju diferenciranih uticaja na različite društvene grupe i integraciju odgovarajućih mera u upravljanje projektom (str. 30–36);
- ESR 2 (uslovi rada i zapošljavanja), koji zabranjuje diskriminaciju i promoviše jednake mogućnosti u zapošljavanju, kao i
- ESR 10 (uključivanje zainteresovanih strana), kojim se zahteva učešće svih zainteresovanih strana, uz posebno prilagođavanje komunikacije potrebama ranjivih grupa.³³

Navedeni standardi EBRD-a predstavljaju relevantan i koristan okvir za utvrđivanje rodno razvrstanih pokazatelja pravedne tranzicije i prepoznavanje postojanja rodni nejednakosti. Dijagnostika pravedne tranzicije sadrži određene rodno razvrstane pokazatelje, te ukazuje na neophodnost odlučnije borbe protiv diskriminacije žena u nepovoljnom položaju u Srbiji, kao i na neophodnost njihovog ekonomskog osnaživanja.³⁴ Međutim, Plan pravedne energetske tranzicije Republike Srbije do 2030. godine polazi od načela inkluzivnosti i pravičnosti, ali rodna ravnopravnost nije razvijena kao posebno horizontalno načelo niti su definisani rodno osetljivi indikatori, mere ili mehanizmi za praćenje njihove realizacije.

²⁷ Ibid.

²⁸ *Renewable Energy and Jobs Annual Review* (2025), International Renewable Energy Agency (IRENA); *Renewable energy: A gender perspective* (Second edition) (2025), IRENA (poslednji pristup 12. jula 2026. godine).

²⁹ Ibid.

³⁰ Dijagnostika pravedne tranzicije, str. 21.

³¹ Rešenje Ministarstva rudarstva i energetike broj 312-01-00219/2021-04, od 6. jula 2022. godine kojim se obrazuje Radna grupa za praćenje realizacije i upravljanje postupkom realizacije projekta Dijagnostika pravedne tranzicije: Srbija.

³² European Bank for Reconstruction and Development, *Environmental and Social Policy*, October 2024.

³³ Ibid.

³⁴ Dijagnostika pravedne tranzicije, str. 30.

6. Rodna perspektiva u planiranju pravedne energetske tranzicije u Srbiji

Pravedna energetska tranzicija nije proces koji se odvija sam od sebe, intuitivno, već bi trebalo da bude rezultat pažljivo osmišljenih, dobro planiranih i međusobno usklađenih politika i aktivnosti, zasnovanih na proverenim podacima i razumevanju različitih položaja društvenih grupa koje tranzicija pogađa.³⁵ Isto važi i za rodnu ravnopravnost: ona se neće ostvariti spontano ili slučajno, već samo ukoliko je dosledno integrisana u svaku sektorsku politiku, meru i odluku. Rodna ravnopravnost se prečesto posmatra kao pitanje koje se može razmatrati naknadno, tek nakon što su okviri pravedne tranzicije već definisani, a ključne odluke usvojene. Međutim, ukoliko se rodna perspektiva ciljno ne integriše u sektorske politike već u fazi početnog planiranja, postoji opasnost da ključne potrebe i rizici od nejednakosti ostanu neprepoznati, a da planirane mere, samim tim, budu nedovoljno delotvorne. Kako se propusti učinjeni u ranim fazama kreiranja politika kasnije znatno teže otklanjaju i dodatno uvećavaju već visoke ekonomske i društvene troškove tranzicije, trebalo bi da rodna dimenzija bude sastavni deo strateškog, institucionalnog i finansijskog planiranja od samog početka.

6.1. Rodna dimenzija klimatske i energetske politike u nacionalno utvrđenim doprinosima

Pri analizi klimatskih politika i preuzetih obaveza, važno je poći iz početka, što u konkretnom slučaju podrazumeva od Pariskog sporazuma, koji predstavlja osnovni međunarodni okvir za klimatsko delovanje i postavlja cilj da se porast globalne prosečne temperature zadrži znatno ispod 2°C u odnosu na predindustrijski nivo, uz nastojanje da se ograniči na 1,5°C.³⁶ Kako se navedeni ciljevi ne mogu ostvariti bez istovremene tranzicije sa proizvodnje električne energije iz fosilnih goriva na obnovljive izvore energije, pravedna tranzicija postaje neizostavni deo sprovođenja obaveza iz Pariskog sporazuma.³⁷ Istovremeno, sporazum pruža važan osnov za integraciju rodne dimenzije u klimatske politike, budući da u preambuli prepoznaje rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena kao principe koje države treba da poštuju, promovišu i uzmu u obzir prilikom sprovođenja klimatskog delovanja, dok u delu koji se odnosi na adaptaciju izričito upućuje na potrebu za rodno odgovornim pristupom.³⁸

Nacionalno utvrđeni doprinosi (NDC) predstavlja dokument kojim države saopštavaju na koji način nameravaju da doprinesu ostvarivanju globalnih klimatskih ciljeva postavljenih Pariskim sporazumom, kroz smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte i kroz mere prilagođavanja na posledice klimatskih promena.³⁹ Međutim, nedovoljno prepoznavanje značaja uloga koje žene imaju u ovim procesima, kao i značajnog doprinosa koji mogu pružiti, predstavlja nepotrebnu prepreku za uspešno nacionalno delovanje u oblasti klimatskih promena.⁴⁰ U tom smislu, rodnu dimenziju u NDC-u potrebno je posmatrati na tri nivoa: kroz način na koji su identifikovani prioriteti i sprovedene konsultacije u procesu izrade dokumenta, kroz to da li sam tekst NDC-a sadrži jasno opredeljenje za rodno odgovornu klimatsku politiku, ali i kroz način na koji se takva opredeljenja kasnije prenose u sektorske politike, budžete i indikatore za praćenje sprovođenja mera.⁴¹

Kao dobar primer uključivanja rodne dimenzije u NDC može se navesti ažurirani NDC Evropske unije iz 2023. godine, u kojem se EU i njene države članice izričito opredeljuju za klimatsko delovanje zasnovano na ljudskim pravima i rodno odgovornom pristupu, uz promovisanje socijalne pravde, pravičnosti i inkluzivnosti u tranziciji ka klimatskoj neutralnosti, uz puno, jednako i smisleno učešće žena u odlučivanju o klimatskim pitanjima i puno poštovanje obaveza u oblasti ljudskih prava prilikom preduzimanja klimatskog delovanja.⁴²

Analiza nacionalno utvrđenih doprinosa država Zapadnog Balkana pokazuje prilično neujednačen pristup rodnoj dimenziji klimatskih politika. Dok pojedine države, poput Bosne i Hercegovine, uopšte ne prepoznaju rodne uticaje klimatskih promena⁴³, druge, poput Crne Gore, rodnu dimenziju uvode samo na nivou opšteg principa, kroz pozivanje na rodnu ravnopravnost i učešće žena i mladih u klimatskom odlučivanju, ali bez jasne naznake kako će se ono dalje preneti u sektorske politike i klimatsko delovanje.⁴⁴ Nasuprot tome, Albanija i Severna Makedonija pokazuju da je rodnu dimenziju moguće konkretnije uključiti u NDC. Prvi korak u tom pravcu jeste prepoznavanje nedostataka u postojećem javno-političkom okviru za sprovođenje klimatskih politika. Tako Albanija u svom NDC-u ukazuje na to da rodna pitanja do sada nisu bila dovoljno uključena u klimatske politike i propise, kao i da ograničena dostupnost podataka otežava procenu različitih

³⁵ International Labour Organization. 2024. *Gender, equality and inclusion for a just transition in climate action: A policy guide*. Geneva: International Labour Organization; Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men. 2022. *Opinion on the gender equality dimensions of climate change*. 13 April 2022.

³⁶ Pariski sporazum uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime (Pariski sporazum), 12. decembar 2015, član 2, stav 1(a).

³⁷ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). 2022. *Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change, Chapter 6: Energy Systems* (poslednji pristup 6. marta 2026).

³⁸ Pariski sporazum, Preambula i član 7, stav 5.

³⁹ United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). *Nationally Determined Contributions (NDCs)* (poslednji pristup 6. jula 2026).

⁴⁰ Huyer, Sophia. 2016. *Gender Equality in National Climate Action: Planning for Gender-Responsive Nationally Determined Contributions*. New York: United Nations Development Programme.

⁴¹ Više informacija o integraciji rodne perspektive u nacionalno utvrđene doprinose videti u: Commonwealth Secretariat. 2022. *Gender Integration in NDCs: A Commonwealth Best Practice Guide*. London: Commonwealth Secretariat.

⁴² European Union and its Member States. 2023. *Update of the NDC of the European Union and its Member States*. Submission to the United Nations Framework Convention on Climate Change.

⁴³ Bosna i Hercegovina. 2020. *Nationally Determined Contribution of Bosnia and Herzegovina (NDC) for the Period 2020–2030*.

⁴⁴ Montenegro. 2025. *Update of Montenegro's Nationally Determined Contribution (NDC) for the Timeframe 2025–2035*.

uticaja klimatskih promena na žene i muškarce, posebno u oblasti energetike.⁴⁵ Pored toga, mere koje se odnose na rodnu ravnopravnost u oblasti adaptacije NDC vidi kao mere veoma visokog prioriteta, te prioritizuje i aktivnosti koje uključuju jačanje učešća žena u klimatskom odlučivanju, razvoj institucionalnih kapaciteta za integraciju rodni pitanja, rodno odgovorno budžetiranje, sprovođenje sektorskih rodni analiza i pilotiranje rodno relevantnih klimatskih projekata, uključujući AFOLU i energetiku na lokalnom nivou. U slučaju Severne Makedonije, rodna dimenzija je jasnije povezana sa samim procesom klimatskog planiranja, budući da je u izradu NDC-a bilo uključeno telo nadležno za rodnu ravnopravnost.⁴⁶ To se odražava i na sadržaj dokumenta: NDC Severne Makedonije navodi da su pojedine mere analizirane iz ugla rodne odgovornosti, nakon čega su redizajnirane i dopunjene rodni indikatorima. Kao primer se izdvaja napuštanje modela subvencija po principu „ko se prvi prijavi” i njegovo preoblikovanje u model podrške s rodnom dimenzijom za 10.000 najugroženijih domaćinstava u najpogođenijim gradovima.⁴⁷

Republika Srbija je ratifikovala Pariski sporazum 2017. godine, a važeći NDC podnela je 2025. godine.⁴⁸ Iako dokument upućuje na postojeći pravni i institucionalni okvir, rodna dimenzija ostaje uglavnom formalno prepoznata, bez stvarne analize rodno diferenciranih klimatskih rizika, potreba i prioriteta. Kada je reč o procesu izrade, važeći NDC Srbije detaljno opisuje pravni okvir i formalnu mogućnost uključivanja javnosti. Međutim, konsultacije o NDC-u nisu sprovedene, pa samim tim nisu mogle biti ni rodno odgovorne. Iz dokumenta se, takođe, ne vidi da su organizacije, institucije ili pojedinci koji se bave rodnom ravnopravnošću imali bilo kakvu ulogu u definisanju prioriteta i oblikovanju sadržaja NDC-a. Rodna dimenzija se u nastavku dokumenta više ne pominje, niti NDC sadrži informaciju kako se rodna perspektiva prenosi u sektorske politike. U dokumentu čak nije ni prepoznato da klimatske promene, energetska tranzicija i mere ublažavanja i adaptacije mogu različito uticati na žene i muškarce, niti su korišćeni rodno razvrstani podaci, što ovaj dokument čini rodno neosetljivim, uprkos formalnom prepoznavanju rodne ravnopravnosti.

6.2. Od političkih opredeljenja do javnih politika: rodna dimenzija pravedne energetske tranzicije u strateškom, planskom i normativnom okviru Republike Srbije

Iako su opredeljenja u NDC-u važna za postavljanje osnove za integraciju rodne perspektive u klimatsku i energetska politiku, ona ne mogu proizvesti stvarne efekte ukoliko nisu dosledno pretočena u povezane strateške, planske i sektorske dokumente. Sektorski pristup je upravo ono što i Strategija za rodnu ravnopravnost naročito ističe, ukazujući na potrebu da se rodna perspektiva integriše u javne politike, propise

i planska dokumenta u oblastima zaštite životne sredine, zelene ekonomije, klimatskih promena i energetike.⁴⁹ Posebno je značajno to što Strategija prepoznaje da pristup energiji može imati različite posledice po žene i muškarce, kao i rodne nejednakosti na tržištu rada u energetsom sektoru, ukazujući na rodni jaz u zaradama u sektoru električne energije od oko 8%.⁵⁰ U tom kontekstu, Strategija naglašava da je od početka potrebno obezbediti ravnopravno uključivanje žena i muškaraca u ovaj proces, kao i jednak pristup znanjima, informacijama i resursima, kako bi oni imali jednake šanse usled promena u ekonomiji.⁵¹ Iako Strategija ne razrađuje pravednu energetska tranziciju kao poseban koncept, ona predstavlja osnov za uključivanje rodne dimenzije i u dokumente kojima se uređuje pravedna energetska tranzicija.

Kada je reč o rodnoj dimenziji pravedne tranzicije, strateški, planski i normativni okvir Republike Srbije u oblasti energetike pokazuje već poznat obrazac: brojna načelna opredeljenja postoje, ali nisu praćena konkretnim merama. Sektorske politike, poput Strategije razvoja energetike, Integrisanog nacionalnog energetske i klimatskog plana i Plana pravedne energetske tranzicije, mogle bi predstavljati važne instrumente za rodno odgovorno planiranje. Isto važi i za dokumente u oblasti klime, poput Strategije niskougljeničnog razvoja i Programa prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove. U tabeli u nastavku prikazano je da li su i u kojoj meri dokumenti koji uređuju energetska i klimatska politiku, uključujući i zakone u ovim oblastima, integrišali rodnu dimenziju.

Uključivanje rodne dimenzije u dokumente javnih politika i propise ocenjeno je na osnovu sledeća tri kriterijuma:

1. **Ne** - dokument ne prepoznaje rodnu dimenziju;
2. **Delimično** - dokument prepoznaje postojanje rodne dimenzije ili pojedinih rodno relevantnih pitanja, ali ne definiše mere, aktivnosti i indikatore potrebne za njihovo sprovođenje;
3. **Da** - dokument integriše rodnu dimenziju kroz analizu stanja, mere, aktivnosti i indikatore.

” Ne postoji uključivanje naroda u bilo koji proces i ova strategija, što je doneta do 2050. godine, ja sam slučajno naletela na nju, nisam čula da postoji rasprava.”

Predstavnica udruženja i preduzetnica, Lazarevac

⁴⁵ U NDC-u Albanije navodi se da ne postoje studije o efektima klimatskih promena na rod u energetsom sektoru u Albaniji, videti: Albania. 2021. *Albania Revised Nationally Determined Contribution*.

⁴⁶ Republic of North Macedonia. 2021. *Enhanced Nationally Determined Contribution*.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Republika Srbija je 2015. godine podnela planirani NDC, kojim je predvidela smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte za 9,8% do 2030. godine u odnosu na 1990. godinu. Nakon toga, 2022. godine podnet je ažurirani NDC, kojim je cilj povećan na smanjenje emisija od 33,3% do 2030. godine u odnosu na 1990. godinu, dok je 2025. godine podnet NDC 3.0, sa utvrđenim ciljem u pogledu smanjenja emisija od 40,1% do 2035. godine u odnosu na 1990. godinu. Videti: United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). *NDC Registry* (poslednji pristup 6. juna 2026. godine).

⁴⁹ Strategija za rodnu ravnopravnost za period od 2021. do 2030. godine, *Službeni glasnik RS*, broj 103/2021 (Strategija za rodnu ravnopravnost).

⁵⁰ Strategija za rodnu ravnopravnost, 5.1.1.2.

⁵¹ Strategija za rodnu ravnopravnost, 5.1.1.5.

Dokument	Oblast	Ocena integracije rodne dimenzije
Integrisani nacionalni energetski i klimatski plan Republike Srbije do 2030. sa vizijom do 2050. godine (INEKP)	Energetika Klimatske promene	Delimično – Rodna ravnopravnost se u dokumentu pominje samo usputno, u okviru mere koja se odnosi na informisanje i obuke u oblasti energetskog siromaštva, i to kroz obuku energetskih stručnjaka za prepoznavanje energetski siromašnih domaćinstava, izbegavanje stigmatizacije i uvažavanje rodne ravnopravnosti. Dokument ne sadrži rodno razvrstane podatke, posebne mere za žene pogođene energetskom tranzicijom, niti analizu različitih položaja žena kao radnica u relevantnim sektorima, nezaposlenih žena, članica domaćinstava, korisnica energije ili preduzetnica u pogođenim lokalnim zajednicama.
Strategija niskougljeničnog razvoja Republike Srbije za period 2023–2030. sa projekcijama do 2050. godine	Klimatske promene	Delimično – Dokument prepoznaje da mere dekarbonizacije koje utiču na cenu i potrošnju energije mogu imati različite efekte na žene i muškarce, posebno s obzirom na ulogu žena u korišćenju energije u domaćinstvu. Međutim, ovo prepoznavanje nije dalje razrađeno kroz rodno odgovorne ciljeve, mere, aktivnosti ili indikatore. Pored toga, Akcioni plan za sprovođenje Strategije nije njen sastavni deo, već je predviđen kao poseban dokument, koji do danas nije donet. ⁵²
Strategija razvoja energetike Republike Srbije do 2040. godine sa projekcijama do 2050. godine	Energetika	Delimično - dokument prepoznaje da postoji socijalna dimenzija energetske tranzicije, koja se oslikava kroz energetsko siromaštvo, zaštitu energetski ugroženih kupaca i potrebu za pravednom tranzicijom rudarskih regiona. Rodna dimenzija se pominje kroz potrebu da se energetsko siromaštvo sagleda i kroz rodnu perspektivu. Međutim, rodna dimenzija nije dalje razrađena kroz rodno odgovorne ciljeve, mere ili indikatore. U delu koji se odnosi na pravednu tranziciju, restrukturiranje energetskog sektora, zaposlene u sektoru uglja, prekvalifikacije i razvoj pogođenih lokalnih zajednica položaj žena nije posebno analiziran.
Program ostvarivanja Strategije razvoja energetike za period 2026–2028. godine	Energetika	Ne
Program prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove za period 2023–2030. godine sa Akcionim planom	Klimatske promene	Delimično - U odnosu na druge analizirane dokumente, ovaj dokument u većoj meri prepoznaje socio-ekonomske aspekte prilagođavanja, uključujući rodne razlike, starost i rizik od siromaštva, i ukazuje na to da su žene u pojedinim ranjivim grupama izložene riziku. Ipak, rodna dimenzija nije dosledno razmatrana kroz sve sektore, niti je jasno prevedena u rodno odgovorne mere, aktivnosti i indikatore.
Plan pravedne energetske tranzicije Republike Srbije do 2030. godine	Energetika	Ne - Dokument prepoznaje socijalne, ekonomske, demografske i teritorijalne efekte tranzicije, ali ne pominje žene, rodnu ravnopravnost niti rodno diferencirane uticaje pravedne tranzicije. Ne sadrži rodne mere, rodne indikatore niti je u njemu vidljiva uloga institucija ili organizacija koje se bave rodnom ravnopravnošću. S obzirom na to da ni drugi relevantni akteri, poput sindikata, nisu jasno prepoznati kao zainteresovane strane, izostanak razmatranja položaja žena dodatno potvrđuje da dokument nedovoljno uključuje grupe koje su neposredno pogođene energetskom tranzicijom.
Zakon o klimatskim promenama	Klimatske promene	Ne
Zakon o energetici	Energetika	Ne
Zakon o korišćenju obnovljivih izvora energije	Energetika	Ne
Zakon o energetskej efikasnosti i racionalnoj upotrebi energije	Energetika	Ne

Kada se sagleda stepen uključivanja rodne ravnopravnosti i rodne dimenzije u sektorske strategije, programe, planske dokumente i zakone, može se zaključiti da u Republici Srbiji i dalje nedostaje veza između rodni politika, s jedne strane, i

klimatskih i energetskih politika, s druge strane. Drugim rečima, nedostaje plansko povezivanje rodne perspektive sa klimatskim i energetskim strategijama, kao i dosledna primena načela i smernica utvrđenih Strategijom rodne ravnopravnosti. Mera

⁵² Zakonom o klimatskim promenama je utvrđeno da je akcioni plan instrument za sprovođenje strategije (čl. 6. i 10. Zakona o klimatskim promenama, *Službeni glasnik RS*, broj 26/2021). Međutim, stav Ministarstva zaštite životne sredine o pitanju akcionog plana za Strategiju niskougljeničnog razvoja je da se akcioni plan neće izrađivati, s obzirom na to da su politike i mere iz Strategije niskougljeničnog razvoja komplementarne onima u INEKP-u (*Zapisnik sa IV sednice Nacionalnog saveta za klimatske promene od 16. decembra 2024. godine* (poslednji pristup 13. jula 2027. godine).

dosledne primene Strategije rodne ravnopravnosti u sistemu javnih politika Republike Srbije bila bi ona koja pokazuje u kom obimu se smernice iz ove strategije integrišu u druge sektorske politike kroz konkretne ciljeve, mere politika i rodno utemeljene indikatore. Međutim, postojeći strateški i normativni okvir često ne prepoznaje u dovoljnoj meri specifične potrebe, rizike i položaj žena, kao ni potrebe marginalizovanih i posebno ranjivih grupa u procesu energetske tranzicije. Upravo to je, međutim, ono što razlikuje energetska tranziciju od pravedne energetske tranzicije. Pravedna energetska tranzicija ne podrazumeva samo prelazak na čistije izvore energije i smanjenje emisija, već i planiranje i sprovođenje politika koje obezbeđuje da teret tranzicije ne bude nesrazmerno prebačen na žene, ugrožena domaćinstva, marginalizovane zajednice i druge ranjive grupe.⁵³ Čak i u dokumentima u oblasti klimatskih promena i energetike u kojima postoje naznake rodne dimenzije, različiti oblici ranjivosti žena i muškaraca uglavnom se prepoznaju na konceptualnom nivou, bez oslanjanja na statistički obrađene i rodno razvrstane podatke i bez dubljeg razmatranja strukturnih uzroka rodni nejednakosti u ovim sektorima. Pri tome, treba imati u vidu da ograničena dostupnost podataka razvrstanih po polu u klimatskoj i energetske politici Republike Srbije ograničava mogućnost sprovođenja rodno osetljivih procena ranjivosti i onemogućava adekvatno postavljanje ciljeva i aktivnosti politika, pa samim tim i praćenje mera pravedne tranzicije.⁵⁴

Posebno je važno ukazati na to da **Dijagnostika pravedne tranzicije**, koja je trebalo da posluži kao analitička osnova za izradu akcionog plana za pravednu energetska tranziciju, sadrži određene rodne nalaze i predloge za integraciju rodne dimenzije koji nisu preuzeti u samom akcionom planu.⁵⁵ Tako se u dokumentu, između ostalog, navodi da žene u EPS-u čine oko 20% radne snage, 33% srednjeg menadžmenta i zauzimaju samo 13% najviših menadžerskih pozicija, što ukazuje na njihovu podzastupljenost u najvažnijem preduzeću u energetske sektoru. Veće učešće žena na nivou srednjeg menadžmenta u odnosu na njihov ukupni udeo u radnoj snazi može se razumeti u kontekstu rodno strukturirane podele rada u energetske sektoru, pri čemu muškarci čine najveći udeo zaposlenih na tehničkim i rudarskim poslovima, dok su žene zastupljenije u administrativnim poslovima. Međutim, samo 13% žena na najvišim upravljačkim pozicijama pokazuje da žene nisu u dovoljnoj meri zastupljene na pozicijama na kojima se donose odluke u sektoru energetike. Diagnostika prepoznaje i visoku nezaposlenost žena kao jedan od demografskih izazova na pogođenim područjima, kao i nepovoljan obrazovni položaj žena u lokalnim zajednicama. U Diagnostici pravedne tranzicije navodi se da su žene u pogođenim područjima dominantne među osobama bez školske spreme, sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem ili samo završenom osnovnom školom. Kao posebno nepovoljni primeri izdvajaju se Ljig i Lajkovac, u kojima 57,34%, odnosno 51,39% žena

ima završenu samo osnovnu školu, zbog čega se preporučuje uvođenje rodno osetljivih mera na tržištu rada i programa posebno namenjenih nezaposlenim ženama različitog nivoa obrazovanja. Slično tome, za Despotovac se navodi da žene čine do 53,2% nezaposlenih, dok više od 65% žena ima završenu samo osnovnu školu. Na nivou predloženih mera, Diagnostika predviđa uspostavljanje „mreže socijalne sigurnosti” za najranjivije stanovništvo, uključujući žene, porodice sa samohranim roditeljima i domaćinstva sa niskim primanjima koja ostaju bez posla, kao i pristup zdravstvu, socijalnoj zaštiti, brizi o deci i finansijskim resursima. Dokument takođe predviđa programe podrške poslovanju i razvoju startapova za mlade i žene, kao i podršku preduzećima da razviju rodne akcione planove. Zbog toga se može zaključiti da rodna dimenzija u kasnijem planskom okviru pravedne energetske tranzicije nije izostala zbog nedostatka analitičke osnove. Naprotiv, Diagnostika je već sadržala podatke i predloge koji su mogli poslužiti za oblikovanje rodno odgovornih mera, ali ti nalazi nisu pretočeni u akcioni plan za pravednu energetska tranziciju.

Najzad, samo očekivanje da su rodno odgovorne mere predviđene u procesu pravedne energetske tranzicije mora se ceniti u svetlu činjenice da nije ispunjen osnovni preduslov za njihovo stvarno planiranje - jasan vremenski okvir za postepeno napuštanje uglja i konkretne mere koje iz takvog cilja nužno proizlaze. U njegovom odsustvu, pravedna tranzicija ostaje politička aspiracija, umesto konkretan, vremenski određen i sprovediv plan. Ako nije jasno kada, kojom dinamikom i primenom kojih mera se napušta proizvodnja električne energije iz uglja, nije moguće pouzdano planirati ni zaštitu radnica i radnika, ni razvoj pogođenih lokalnih zajednica, ni prekvalifikacije, ni socijalne mere, a samim tim ni rodno odgovorne mere za žene koje su pogođene energetske tranzicijom.

6.3. Rodna dimenzija pravedne tranzicije u regionalnim politikama i reformskim dokumentima u procesu evropskih integracija

Zelena agenda za Zapadni Balkan i njen nedavno obnovljeni akcioni plan predstavljaju ključne javnopolitičke dokumente koji definišu pravac zelene tranzicije u regionu, uključujući energetska tranziciju, do 2030. godine, uz dugoročnu viziju klimatske neutralnosti do 2050. godine.⁵⁶ Oni ujedno odražavaju način na koji vlade država Zapadnog Balkana razumeju prioritete, ciljeve i očekivane pravce delovanja u ovom procesu. Iako oba dokumenta prepoznaju značaj inkluzivnosti u procesu zelene tranzicije, ona ne razmatraju rodnu ravnopravnost niti postavljaju okvir za rodnu dimenziju klimatskih i energetske politika.⁵⁷ Navedeni pristup, ipak, ne iznenađuje, budući da Zelena agenda za Zapadni Balkan u velikoj meri prati logiku i strukturu Evropskog zelenog dogovora, koji je i sam bio predmet kritika zbog nedovoljne, implicitne i fragmentisane integracije rodne ravnopravnosti, usled čega se rodne politike

⁵³ Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC). 2022. *Annex I: Glossary, u Climate Change 2022: Mitigation of Climate Change*.

⁵⁴ Babović, Marija i Jelisaveta Petrović. 2019. *Gender Sensitive Data and Indicators for Project: Establishing Transparency Framework for the Republic of Serbia*. Draft report. Belgrade.

⁵⁵ Diagnostika pravedne tranzicije: Srbija, Nacrt završnog izveštaja - verzija 2.0, izveštaj izrađen za Evropsku banku za obnovu i razvoj (EBRD), 22. septembar 2022. godine. U dokumentu se navodi da je cilj Diagnostike da Vladi Srbije pruži analizu o ubrzanju tranzicije ka čistoj energiji i zelenoj ekonomiji, uz uzimanje u obzir društvenih i ekonomskih posledica, sa fokusom na najpogođenije regione, industrije i zaposlene.

⁵⁶ Sofijska deklaracija o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan (*Sofia Declaration on the Green Agenda for the Western Balkans*), 10. novembar 2020; Revidirani akcioni plan za Zelenu agendu za period 2025–2030. godine (*Revised Green Agenda Action Plan (2025–2030)*), 22. oktobar 2025.

⁵⁷ Primera radi, u Revidiranom akcionom planu za sprovođenje Sofijske deklaracije o Zelenoj agendi za Zapadni Balkan za period 2025–2030. godine, u delu u kojem se objašnjavaju razlozi za aktivnost koja podrazumeva pripremu planova za pravednu tranziciju, posredno se ukazuje na to da će „priprema planova za pravednu tranziciju za regione uglja osigurati da je prelazak sa uglja društveno pravedan, ekonomski inkluzivan i usklađen sa Zelenom agendom”.

i dalje često razvijaju paralelno sa klimatskim i energetske politikama, umesto da su u njih strukturno uključene od samog početka.⁵⁸

Analiza Evropskog zelenog dogovora koju su izradile organizacije European Environmental Bureau (EEB) i Women Engage for a Common Future (WECF) ukazuju na to da je osnovni nedostatak Evropskog zelenog dogovora to što polazi od pretpostavke da su posledice klimatskih i energetske politika uglavnom jednake za sve građane, zanemarujući postojeće rodne i druge društvene nejednakosti. Zbog izostanka rodne analize, mere politika mogu nenamerno produbiti postojeće razlike u pristupu energiji, zapošljavanju, finansijama, odlučivanju i raspodeli koristi od zelene tranzicije. Autori ove analize zaključuju da rodna ravnopravnost mora postati sastavni deo oblikovanja klimatskih politika kroz sistematsku rodnu analizu, prikupljanje rodno razvrstanih podataka, rodno odgovorno budžetiranje, procenu uticaja propisa i ravnopravno učešće žena u planiranju i donošenju odluka.⁵⁹

Reformska agenda Republike Srbije, pripremljena u okviru evropskog Plana rasta za Zapadni Balkan kao osnov za korišćenje sredstava iz Instrumenta za reforme i rast za Zapadni Balkan, predstavlja još jedan dokument koji na konceptualnom nivou prepoznaje vezu između rodne ravnopravnosti, ekonomskog položaja žena i rizika od energetske siromaštva.⁶⁰ U njemu se navodi da su žene, usled nižih prihoda i veće ekonomske neaktivnosti u odnosu na muškarce, izloženije riziku od energetske siromaštva, kao i da nejednakosti na tržištu rada mogu uticati na njihovu sposobnost da podmire troškove energije, žive u energetske efikasnim domaćinstvima ili koriste adekvatne i efikasne izvore grejanja. Međutim, ovo prepoznavanje nije dalje pretočeno u specifične aktivnosti, merljive indikatore ili jasnu vezu sa sektorskim politikama u oblasti energetike i klimatskih promena, niti se iz dokumenta može zaključiti da se on zasniva na statistički obrađenim i rodno razvrstanim podacima.

Analiza klimatskih, energetske, regionalnih i reformskih dokumenata pokazuje da rodna dimenzija pravedne tranzicije u postojećem okviru uglavnom ostaje na nivou načelnog ili fragmentarnog prepoznavanja. Rodna ravnopravnost se pominje kroz opšte principe inkluzivnosti, socijalne pravde, energetske siromaštva ili ranjivosti pojedinih grupa, ali se retko prevodi u jasne sektorske obaveze, konkretne mere i aktivnosti. Poseban problem predstavlja to što se postojeća načelna opredeljenja najčešće ne zasnivaju na dovoljno razvijenim rodno razvrstanim podacima, niti su praćena analizom različitih položaja žena u procesu tranzicije. Takav pristup sužava razumevanje pravedne tranzicije. Žene se ne mogu posmatrati isključivo kao ranjiva kategorija kojoj je potrebna zaštita od negativnih posledica

energetske i klimatske transformacije.⁶¹ One su istovremeno radnice, stručnjakinje, preduzetnice, korisnice energije, članice pogođenih lokalnih zajednica i učesnice u donošenju odluka.⁶² Zbog toga rodna dimenzija pravedne tranzicije mora obuhvatiti i njihovu ravnopravnu zastupljenost u odlučivanju i upravljanju energetske politikama, pristup zelenim poslovima, obukama, prekvalifikacijama, fondovima i novim ekonomskim mogućnostima.⁶³ Rodna ravnopravnost mora postati merljiv kriterijum planiranja i sprovođenja javnih politika: kroz podatke, ciljeve, aktivnosti i pokazatelje uspeha. Tek tada se može govoriti o tranziciji koja ne raspodeljuje samo troškove dekarbonizacije, već i koristi, mogućnosti i moć odlučivanja na ravnopravan način.

6.4. Preporuke

1 Integrirati rodnu perspektivu u klimatske i energetske dokumente od početka njihovog planiranja

Ne bi trebalo da rodna perspektiva bude naknadni dodatak klimatskim i energetske dokumentima, već ona treba da bude sastavni deo njihovog planiranja, izrade, sprovođenja i evaluacije. To se posebno odnosi na NDC, Integrirani nacionalni energetske i klimatske plan, Strategiju razvoja energetike, Strategiju niskougljeničnog razvoja, Program prilagođavanja na izmenjene klimatske uslove i Plan pravedne energetske tranzicije.

U tom cilju, potrebno je:

- obezbediti da podaci razvrstani po polu budu osnov za planiranje i praćenje klimatskih i energetske mera; ukoliko ne postoje ili nisu dostupni, potrebno je prethodno sprovesti ciljno prikupljanje takvih podataka;
- u sektorske dokumente uključiti jasne rodne ciljeve, mere, aktivnosti, odgovorne institucije i indikatore;
- obezbediti da se rodna perspektiva posebno razmatra u oblastima energetske efikasnosti, obnovljivih izvora energije, energetske siromaštva, dekarbonizacije, pravedne tranzicije, zapošljavanja, prekvalifikacija i razvoja pogođenih lokalnih zajednica.

2 Uključiti rodnu perspektivu u finansiranje energetske tranzicije i raspodelu javne podrške

Pravedna energetske tranzicija ne zavisi samo od toga koje se mere planiraju, već i od toga kome su dostupna sredstva za njihovo sprovođenje. Zato je potrebno da finansijski instrumenti energetske tranzicije budu oblikovani tako da prepoznaju prepreke sa kojima se žene suočavaju, uključujući

⁵⁸ Više o integraciji rodne dimenzije u Evropski zeleni dogovor videti u: Clancy, Joy, Irina Kustova, Milan Elkerbout i Kavya Michael. 2022. *The Gender Dimension and Impact of the Fit for 55 Package* i European Parliament, European Committee of the Regions. 2022. *Gender equality and Climate change: towards mainstreaming the gender perspective in the European Green Deal*, Opinion CDR-2509-2021, 27 januar 2022.

⁵⁹ Rose Heffernan, Patrizia Heidegger, Gabriele Köhler, Anke Stock, Katy Wiese, *A Feminist European Green Deal: Towards an Ecological and Gender Just Transition*, Friedrich-Ebert-Stiftung Politics for Europe, 2021.

⁶⁰ Republika Srbija. 2024. *Reformska agenda Republike Srbije u okviru Instrumenta za reformu i rast za Zapadni Balkan*.

⁶¹ Topalli, Margerita. 2024. *Gender-Responsive Green Finance Roadmap for the Western Balkans Six: Building Blocks for a Resilient and Inclusive Future*. Sarajevo: Regional Cooperation Council i Advisory Committee on Equal Opportunities for Women and Men. 2022. Opinion on the gender equality dimensions of climate change, 13 April 2022.

⁶² International Renewable Energy Agency (IRENA). 2025. *Renewable Energy: A Gender Perspective. Second Edition*. Abu Dhabi: IRENA, Clancy, Joy, Irina Kustova, Milan Elkerbout i Kavya Michael. 2022. *The Gender Dimension and Impact of the Fit for 55 Package*. Brussels: European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs.

⁶³ International Labour Organization. 2024. *Gender, equality and inclusion for a just transition in climate action: A policy guide*. Geneva: International Labour Office.

niže prihode, otežan pristup finansiranju, manju zastupljenost u tehničkim zanimanjima, neplaćeni rad i nedovoljno učešće u odlučivanju. Zbog toga je potrebno u programe podrške u oblasti energetske tranzicije ugraditi rodnu perspektivu, posebno kad je reč o merama u oblasti energetske efikasnosti, obnovljivih izvora energije, smanjenja energetske siromaštva, obuka, prekvalifikacija i lokalnog razvoja, kako bi sredstva bila dostupna i ženama iz pogođenih lokalnih zajednica, ženama preduzetnicama i ženama koje žele da učestvuju u zelenim sektorima.

3 Uspostaviti jedinstven sistem pokazatelja za praćenje rodne dimenzije klimatskih i energetske politike

Rodna ravnopravnost u pravednoj tranziciji ne može se pratiti bez jasnih pokazatelja, početnih vrednosti, ciljnih vrednosti i redovnog javnog izveštavanja. Zbog toga je potrebno uspostaviti metodološki okvir koji bi omogućio da se za svaki relevantni klimatski i energetski dokument proceni da li rodnu perspektivu uopšte prepoznaje, da li je operacionalizuje kroz mere i aktivnosti ili je zaista integriše na način koji menja sadržaj politike, odlučivanje i raspodelu resursa.

U tom cilju, potrebno je:

- usvojiti jedinstveni okvir za ocenu stepena integracije rodne perspektive u klimatske i energetske dokumente;
- procenu zasnivati na tri osnovna kriterijuma, a to su **sadržaj politike** (da li dokument sadrži rodnu analizu, ciljeve i mere); **spровоđenje i finansiranje** (da li su

predviđene institucije, sredstva i procedure) i **podaci i odgovornost** (da li postoje rodno razvrstani podaci, pokazatelji, ciljne vrednosti i javno izveštavanje);

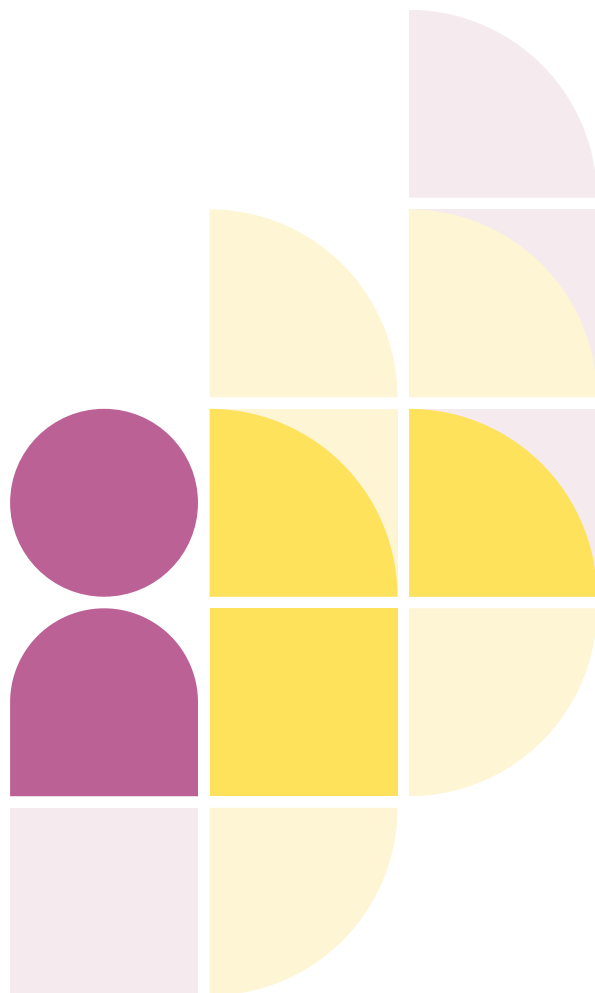
- osigurati da nadležne institucije u izveštajima o sprovođenju NDC-a, INEKP-a, energetskih strategija, klimatskih strategija i planova pravedne tranzicije prikažu i napredak u uključivanju rodne perspektive.

4 Obezbediti smisleno učešće žena i ženskih organizacija u kreiranju, sprovođenju i praćenju klimatske i energetske politike

Rodna ravnopravnost u pravednoj tranziciji ne može se ostvariti bez stvarnog i efektivnog učešća žena, kako kroz konsultativne procese u izradi NDC-a, energetskih i klimatskih strategija, tako i kroz radna tela, savetodavne grupe i mehanizme za praćenje sprovođenja politika. To podrazumeva:

- obavezno uključivanje organizacija civilnog društva koje se bave rodnom ravnopravnošću u sve faze izrade i revizije dokumenata klimatske i energetske politike, uz javno dostupne i pravovremene konsultacije;
- obezbeđivanje ravnopravne zastupljenosti žena u telima koja donose odluke o energetske tranziciji, uključujući radne grupe, upravljačka tela javnih preduzeća u energetskom sektoru i pregovaračke delegacije;
- praćenje i javno izveštavanje o stepenu i kvalitetu učešća žena i ženskih organizacija u ovim procesima, kao sastavnog dela indikatora predviđenih u preporuci 3.

7. Rodna dimenzija energetske tranzicije: studije slučaja opština Obrenovac i Lazarevac

Jasnija slika rodne ravnopravnosti u energetske tranziciji u Srbiji stiže se kada se sa nivoa dokumenata javnih politika i propisa spusti na nivo lokalnih zajednica koje se istinski nalaze u procesu energetske tranzicije. Kako je u prethodnom poglavlju utvrđeno da mere za operacionalizaciju principa rodne ravnopravnosti u energetske tranziciji nisu dovoljno razvijene, u studiji slučaja pažnja je posvećena stavovima, mišljenjima i saznanjima građanki i građana u dve lokalne zajednice koje se nalaze u srcu industrije uglja u Srbiji.

Godinama unazad donosioci odluka proces prelaska sa korišćenja fosilnih goriva na obnovljive izvore energije predstavljaju kroz narativ zelenih politika i tehnološkog napretka. Istovremeno, pitanja radnih mesta u ugljenokopima i termoelektranama, socioekonomskog položaja domaćinstava u lokalnim zajednicama koje predstavljaju okosnicu energetske sistema države i njihove održivosti tek se stidljivo pojavljuju na horizontu razvoja javnih politika u decenijama koje su nesumnjivo ključne za ostvarivanje cilja u pogledu klimatski neutralne Evrope, čijem se ostvarivanju pridružila i Srbija kao potpisnica Sofijske deklaracije.

Plan pravedne energetske tranzicije Srbije do 2030. usvojen je u julu 2025. godine, uz oštru kritiku organizacija civilnog društva usmerenu na mere koje bi trebalo sprovesti na nacionalnom i lokalnom nivou, ali i netransparentnost samog procesa izrade i usvajanja dokumenta.⁶⁴ Jedna od glavnih zamerki upravo se ticala nedovoljne participacije (mada se možda može reći i sasvim upitnog učešća stanovnika ugroženih sredina u javnoj raspravi), zbog čega je zatražena njegova revizija.

U skladu sa tim, studija slučaja polazi od istraživačke pretpostavke da postoji dubok jaz između onoga što se projektuje iz centralne administracije i centara odlučivanja i onoga sa čim se građani i građanke zaista suočavaju prolazeći kroz kompleksnu transformaciju elektroenergetskog sistema.

Naime, dok se u javnom diskursu često barata pojmovima poput „dekarbonizacije”, „pravedne tranzicije” i „zelene agende”, postavlja se pitanje da li lokalne zajednice ostaju uskraćene za informacije koje značajno mogu uticati na njihove izbore, perspektivu i kvalitet života.

Posebna pažnja u studiji slučaja posvećena je rodnoj dimenziji, često zanemarenoj u zvaničnim dokumentima, uprkos još uvek prisutnim nejednakim rodnim ulogama i tome što žene snose najveći teret socijalne reprodukcije u trenucima kada primarni izvor prihoda postaje nesiguran.

7.1. Polazne osnove istraživanja u lokalnim zajednicama

Polazne osnove istraživačkog procesa nisu bile definisane samo kao skup akademskih pretpostavki, već kao analitički okvir osmišljen da dekonstruiše jaz između manifestnih ciljeva

i egzistencijalne realnosti lokalnih zajednica, pa se i istraživanje oslanja na nekoliko implicitnih hipoteza koje su ispitane i verifikovane kroz direktan kontakt sa akterima na terenu:

- građani nisu dovoljno upoznati sa energetske tranzicijom, ponajviše njenim potencijalnim socijalnim i ekonomskim implikacijama na lokalnom nivou;
- zaposleni u institucijama su nedovoljno upoznati sa Planom pravedne energetske tranzicije;
- lokalne institucije su nedovoljno uključene u proces energetske tranzicije i nedovoljno transparentne, što dovodi do nesigurnosti i nepoverenja kod građana;
- rodna dimenzija energetske tranzicije je marginalizovana u javnim politikama, iako se u praksi pokazuje da veći deo tereta preživljavanja domaćinstava u trenucima ekonomske neizvesnosti pada upravo na žene;
- mere energetske tranzicije ne uvažavaju specifičnosti monoindustrijskih sredina, čime se ograničava njihov doprinos pravednoj energetske tranziciji;
- mere energetske efikasnosti ne uvažavaju specifičnosti različitih društvenih grupa i socijalnih slojeva;
- iako postoji duboka inercija i nepoverenje u državne strukture, lokalna zajednica ne razvija organizovane oblike odgovora na izazove, već se opredeljuje za individualne strategije preživljavanja.

S obzirom na to da pitanja direktno usmerena na rodnu ravnopravnost često mogu da „zavedu” ispitanike, odnosno da utiču na objektivnost odgovora, rodni aspekt je u studiji slučaja istraživao i tumačen primarno kao deo šireg problematskog polja, što u konačnici daje rezultate koji mogu da osvetle različite strukturne probleme energetske tranzicije.

7.2. Rodni obrasci u Lazarevcu i Obrenovcu: obrazovanje, zaposlenost i tradicionalne uloge

Podaci sa popisa iz 2022. godine⁶⁵ otkrivaju obrazac koji, na prvi pogled, deluje kao potvrda rodne ravnopravnosti u korist žena, ali koji pri pažljivijoj analizi otkriva suprotno - strukturnu neravnotežu koja učvršćuje, a ne razgrađuje, tradicionalne rodne uloge. U Lazarevcu udeo žena sa višim ili visokim obrazovanjem iznosi 18,3%, naspram 14,5% kod muškaraca; u Obrenovcu je razlika još izraženija - 17,9% naspram 13,6%. Na prvi pogled, žene u ove dve opštine deluju obrazovanije od muškaraca, i to u meri koja premašuje republički prosek razlike između polova (3,3% u korist žena).

Međutim, ta razlika ne proizlazi iz izuzetnih obrazovnih dostignuća žena, već pre svega iz toga što su muškarci u ove dve opštine neuobičajeno nisko obrazovani u poređenju sa republičkim muškim prosekom. Umesto gimnazije i fakulteta,

⁶⁴ Udruženja pozivaju Ministarstvo rudarstva i energetike da izradi novi akcioni plan pravedne tranzicije: <https://rer.org.rs/udruzenja-pozivaju-ministarstvo-rudarstva-i-energetike-da-izradi-novi-akcioni-plan-pravedne-tranzicije/>; <https://liceulice.org/kako-do-pravedne-zelene-tranzicije/>.

⁶⁵ Republički zavod za statistiku Srbije. 2023. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine: Stanovništvo staro 15 i više godina prema školskoj spremi i polu, po opštinama i gradovima. Beograd: RZS; https://popis2022.stat.gov.rs/media/31326/3_stanovnistvo-staro-15-i-vise-godina-prema-skolskoj-spremi-i-polu.xlsx.

dominantan obrazovni put za muškarce u Lazarevcu i Obrenovcu vodi kroz srednju stručnu školu, često dopunjenu naknadnom specijalizacijom - gotovo petina muškaraca sa srednjom školom u Lazarevcu prošla je kroz takvu dodatnu kvalifikaciju, koja ih direktno priprema za zaposlenje u lokalnim rudarsko-energetskim sistemima (RB „Kolubara“, TENT), bez potrebe za daljim, formalnim visokim obrazovanjem.

Taj put nije slučajna izbor pojedinca, već odraz strukture lokalne privrede: veliki, stabilni i dobro plaćeni poslodavci nude muškarcima siguran prihod i društveni status kroz zanimanja koja ne zahtevaju fakultetsku diplomu. Rezultat je paradoksalna, ali logična slika tržišta rada - muškarci sa nižim formalnim obrazovanjem ostvaruju veće prihode i veću ekonomsku sigurnost od žena sa boljom obrazovnom strukturom. Podaci o ekonomskoj aktivnosti⁶⁶ to potvrđuju: iako su i muškarci i žene u ove dve opštine aktivniji na tržištu rada nego republički prosek, jaz između polova je izraženiji nego u ostatku zemlje (13,2–13,6 procentnih poena, naspram 11,1 pp na nivou Srbije), a nezaposlenost žena znatno je viša od muške (11,5% naspram 6,6% u Lazarevcu; 10,2% naspram 8,8% u Obrenovcu), dok je na republičkom nivou nezaposlenost muškaraca i žena gotovo izjednačena.⁶⁷

Ovakva struktura ima jasne posledice po rodne obrasce u zajednici. Kod muškaraca dostupnost dobro plaćenog posla bez potrebe za visokim obrazovanjem dodatno učvršćuje tradicionalnu ulogu muškarca kao primarnog hranioca porodice, a time i tradicionalnu podelu moći i odlučivanja u domaćinstvu - obrazovanje jednostavno nije neophodno da bi se taj status ostvario ili zadržao. Kod žena je situacija suprotna: veće ulaganje u formalno obrazovanje ne prevodi se u srazmerno bolji pristup zaposlenju, prihodu ili ekonomskoj samostalnosti. Obrazovanje žene u ove dve opštine suočavaju se sa uskim, lokalno dostupnim tržištem rada koje ne prati njihovu kvalifikacionu strukturu, što otvara prostor za razočaranje i osećaj neiskorišćenog potencijala - obrazovanje postaje put koji ne vodi do očekivane ekonomske nezavisnosti, dok istovremeno ne postoji podjednako dostupna alternativa (poput lokalnog zapošljavanja u rudarstvu ili energetici) koja bi ženama, kao muškarcima, obezbedila siguran prihod bez visokog obrazovanja.

Ovaj obrazac direktno se naslanja na nalaze iz Dijagnostike pravedne tranzicije o niskoj zastupljenosti žena u najvišem menadžmentu EPS-a (13%), uprkos tome što one čine trećinu srednjeg menadžmenta⁶⁸, i predstavlja konkretnu ilustraciju šireg zaključka ovog rada: da rodna ravnopravnost u pravednoj energetskoj tranziciji ne može biti merena samo obrazovnim pokazateljima, već zahteva razumevanje kako lokalna ekonomska struktura oblikuje, i po potrebi učvršćuje, rodne uloge i nejednakosti, koje formalni obrazovni podaci sami po sebi ne otkrivaju.

7.3. Rezultati istraživanja u lokalnim zajednicama

Razumevanje pojma

Kada je reč o poznavanju i razumevanju pojma energetske tranzicije, učesnici istraživanja pokazuju sličan nivo informisanosti i znanja, pri čemu, nešto potpuniju sliku pružaju oni čije su formalno obrazovanje i/ili profesionalno iskustvo povezani sa ovom temom.

Pojam se najčešće objašnjava kao prelazak sa korišćenja „prljavih“ na „zelene“ izvore energije, a glavni izvor saznanja su mediji i/ili činjenica da su ispitanici ili njihovi članovi porodice zaposleni u TENT-u ili „Kolubari“.

Jedan od ilustrativnih odgovora je sledeći:

„U današnjem trenutku, nekako baš mi pada na pamet ta tranzicija ka tim obnovljivim izvorima i ka tome da se prelazi sa nekih starih tehnologija na nove i kako se nekad tome nije pridavalo toliko značaja i kako je nekad to, prosto, tako je bilo i nekako, čini mi se, da ako je šira populacija razmišljala o tome, da nije ništa o tome izlazilo u javnost. [...] A evo sada, toliko godina posle, dolazimo u situaciju kada takav način proizvodnje energije treba da nestane, odnosno polako da se gasi, a da se prelazi na neki novi, koji bi bio ekološki podobniji.“

Zaposlena u TENT-u i članica sindikata

Uočljivo je nepoznavanje normativnog i strateškog okvira, uključujući Plan pravedne energetske tranzicije, pri čemu ne postoje ključne razlike u nivou znanja između, na primer, članova sindikata i predstavnika lokalne samouprave u odnosu na ostale učesnike.

Uticaj energetske tranzicije na lokalnu zajednicu i radna mesta

Uprkos tome što obe opštine pripadaju Beogradu i relativno su slične udaljenosti od glavnog grada, prisutna je značajna razlika u tumačenju energetske tranzicije među ispitanicima iz Obrenovca i Lazarevca.

Ispitanici iz Obrenovca su gotovo u potpunosti saglasni da je proces neophodno sprovesti (iako je prisutna i skepsa prema tehnologiji dobijanja energije iz vetra i solarnih elektrana i motivima donosilaca odluka), pri čemu se akcenat često stavlja na pitanje zaštite životne sredine, dok je u Lazarevcu primarna zabrinutost za radna mesta i prihode, uz primetan otpor i dozu rezignacije.

„... A opet, nisam se nešto previše udubila u istraživanje toga, ali nije ni sasvim bezbedno po prirodu. Baš sam slušala pre neki dan da ne znam koliko hiljada ptica uginu u Velikoj Britaniji zbog vetroturbina, jer to pogađa najviše ptice. [...] Ali opet, u smislu trošenje uglja, emisija tih sitnih čestica u vazduh, ova populacija obrenovačka ovde je strašno pogođena, i tim pepelištima i dizanjem pepela u vazduh.“

⁶⁶ Republički zavod za statistiku Srbije. 2023. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2022. godine: Stanovništvo prema ekonomskoj aktivnosti, starosti i polu, po opštinama i gradovima. Beograd: RZS; https://popis2022.stat.gov.rs/media/31405/17_stanovnistvo-prema-ekonomskoj-aktivnosti-starosti-i-polu.xlsx.

⁶⁷ Svi procenti u ovom odeljku izračunati su na osnovu apsolutnih vrednosti iz popisnih tabela RZS (Popis 2022, fn. 1 i 2 gore), za stanovništvo starosti 15 i više godina. Stopa aktivnosti i zaposlenosti izračunata je kao udeo ekonomski aktivnog/zaposlenog stanovništva u ukupnom stanovništvu 15+ datog pola; stopa nezaposlenosti kao udeo nezaposlenih u ukupno aktivnom stanovništvu istog pola.

⁶⁸ Videti fusnotu 4. za podatke o zastupljenosti žena u radnoj snazi (20%), srednjem menadžmentu (33%) i najvišem menadžmentu (13%) EPS-a.

Ne samo pepela, nego šta je sve odlazilo u vazduh iz tih dimnjaka.[...]

Predstavnica TENT-a, Obrenovac

„Ja se baš radujem zatvaranju jer, pored toga što nemamo ugalj, mi ga još posipamo mazutom i još sedam puta više taj vazduh zagađujemo zarad toplifikacije ili stvaranja električne energije.”

Supruga zaposlenog u Pro TENT-u, Obrenovac

„Doživljam tragično. Bukvalno doživljam tragično, jer mislim da nismo pripremljeni za to i nećemo nikad ni biti, i da će to tako da nam se obije o glavu da je to strašno. [...] Država nije pripremljena. Ako država nije pripremljena, ne mogu biti pripremljeni ni građani.”

Predstavnica udruženja građana i preduzetnica, Lazarevac

Međutim, i stanovnici Obrenovca i Lazarevca su saglasni u tome da ne postoji dijalog i uvažavanje potreba građana, pri čemu su Lazarevčani posebno kritični prema takvom pristupu i nametanju procesa „odozgo”, bez procene efekata po lokalnu zajednicu, o čemu najbolje govori komentar dugogodišnje radnice „Kolubare”:

„Pre nego što se krene uopšte da se priča o toj tranziciji [...] ko je pitao ovaj narod da li smo mi za tranziciju?”

Zaposlena u „Kolubari” i članica sindikata, Lazarevac

Koliko je ovo pitanje egzistencijalno važno za stanovnike opštine Lazarevac, možda najbolje ilustruju navodi da gotovo svako domaćinstvo u Crljenima ima nekoga ko je angažovan u rudarskom basenu, kao i da su svesni zdravstvenih posledica do kojih dovodi život pored kopova, ali da materijalni aspekt, ipak, prevlađuje.

„Ko god da se ovde nekad bavio temom ekologije, kad započne priču o zdravlju, tu gubi. [...] Jer to je nešto na dugom štapu, kao svi smo mi od nečeg bolesni. [...] Tako da, ovaj, ta priča o zdravlju jako teško može da prođe kod građana koji žive ovde.”

Predstavnica udruženja građana i preduzetnica, Lazarevac

Ispitanici i ispitanice, osim radnika TENT-a i „Kolubare”, ne prepoznaju jasno grupe na koje energetska tranzicija može posebno negativno uticati ukoliko ne bude adekvatno sprovedena, pa se tokom diskusije retko pominju društveno-osetljive kategorije, uključujući žene.

Kada je reč o mogućem povećanju stope nezaposlenosti, ispitanice i ispitanici iskazuju različita mišljenja. Međutim, ono oko čega se slažu i što se moglo čuti i tokom fokus grupa i intervju-a jeste pretpostavka o generisanju „veštačkih” radnih mesta iz političkih razloga, što će, kako smatraju, u nekom trenutku morati da se promeni.

Ispitanici iz Obrenovca većinom (posebno preduzetnici) ne očekuju veće potrebe na tržištu rada kao posledica energetske tranzicije, verujući da će industrija ili neke druge grane privrede moći da apsorbuju višak radne snage.

„Ne znam sad za zvanične podatke, ali generalno, kao opština ne verujem da imamo toliko problem sa nezaposlenošću, tako da verujem da bi i privatni sektor mogao da apsorbuje deo, naročito uz neke podsticaje, da kažem, kao što dobijaju strani investitori. Kada bi neko došao kod nas i rekao: ‘E, ljudi, za dve godine će se pojaviti par hiljada radnika na tržištu rada; je l’ postoji nešto što bismo mi mogli da uradimo da vam pomognemo da vi deo toga možete da zaposlite?’ Ali ne može

da se dođe i da se kaže: ‘E, raspustili smo ljude, hajde da vidimo šta ćemo sada sa njima.’ Ta stvar mora da se planira i, iz moje pozicije gledano, mislim da bi privatnom sektoru na lokalnu moglo da se predoči i da se vidi da li su oni spremni da učestvuju u nekom programu i obećaju posao.”

Mašinski inženjer i vlasnik kompanije, Obrenovac

Dijametralno suprotno je mišljenje predstavnika lokalne samouprave, koji smatra da može doći do ozbiljnih problema u budućnosti i da postoji rizik da opština postane „dolina gladi” bez adekvatnog plana tranzicije i prekvalifikacije, uz poređenje sa Kragujevcem u periodu nakon gašenja fabrike „Zastava”, a pre dolaska „Fijata”.

Uloga i položaj žena u energetske tranziciji

Kada je reč o ulozi žena u razvoju zajednice i energetske sektoru, postoje različita shvatanja koja nisu oblikovana isključivo polom ispitanika. Tako jedan deo njih smatra da su žene ravnopravne učesnice u razvoju zajednice i podjednako zastupljene u energetske sektoru, pri čemu se opisuju kao sposobne, precizne, sposobne da obavljaju više zadataka istovremeno, na pozicijama vezanim za pravo, administraciju, finansije, kao i na inženjerskim poslovima.

„Ne znam, nekako, mislim da su žene mudrije i da će biti sposobnije da rade više poslova nego do sad. [...] Pogotovo zato što je tema kakva jeste, mislim da žene više i obraćaju pažnju na takve stvari.”

Preduzetnica, Obrenovac

Zaposleni u srednjoj stručnoj školi vidi žene kao inovatorke i mišljenja je da moraju dobiti više prostora u energetske sektoru. Kako navodi, devojčice su većina u Poljoprivredno-hemijaskoj školi u Obrenovcu i, prema njegovom iskustvu, često imaju više smisla za inovacije, te ih percipira kao potencijalne pokretače promena.

Druga polovina, pak, ukazuje na razlike koje se tiču odabira školovanja, zanimanja i na nedovoljan broj žena u energetici, te nužnost da se ženama pruži prilika, dok su u Lazarevcu prepoznate i kao ranjiva grupa, mada isključivo među onima kojima su bliski aktivističko delovanje i rad organizacija civilnog društva.

„Mislim prvo da neki status i neka pozicija definitivno moraju da dolaze sa kvalifikacijama, ali sa druge strane, ukoliko uzmemo u obzir rodni aspekt, da su žene potcenjenije i upravo to – da li se ženama daje prilika, od toga najviše zavisi.”

Studentkinja, Lazarevac

Primer sagovornice iz Centra za socijalni rad ilustruje kompleksnost svakodnevne borbe za energetske efikasnost. Suočena sa potrebom za rekonstrukcijom porodične kuće, ona razmatra korišćenje državnih subvencija za zamenu stolarije, što postaje predmet intenzivnih porodičnih diskusija. Iako ovaj proces u sebi nosi izraženu rodnu komponentu - prvenstveno kroz neplaćeni rad upravljanja budžetom i navigacije kroz birokratske procedure - sagovornica ove aktivnosti ne artikuliše kao rodno pitanje. Njena pozicija svedoči o tome kako se pritisci sistema internalizuju kao lična ili porodična odgovornost, čime se stvarna rodna neravnopravnost u okviru energetske tranzicije efikasno skriva ispod površine svakodnevice.

Poznavanje programa i mera energetske tranzicije

Kao odgovor na pitanje o poznavanju lokalnih programa i mera energetske tranzicije, gotovo svi učesnici navode konkurse za

unapređenje energetske efikasnosti, dok se dvoje osvrnulo i na poziv lokalnih samouprava namenjen ugradnji filtera za prečišćavanje vazduha iz individualnih ložišta. Pored toga, zaposleni u TENT-u dodaje da je čuo za određene programe i obuke koje se tiču vetra i solara, ali da nije dovoljno upoznat sa time, kao i da ne zna kome su tačno namenjeni.

Retki su odgovori koji ukazuju na neprilagođenost mera socijalno-ugroženom stanovništvu, te su se samo predstavnik lokalne samouprave iz Obrenovca i predstavnik organizacije iz Lazarevca osvrnuli na energetske siromaštvo. Prema rečima predstavnika lokalne samouprave, mere za unapređenje energetske efikasnosti ne ciljaju najugroženije stanovnike usled nepostojanja socijalnih karata i subvencija koje zahtevaju učešće građana, a on takođe ističe da cene priključaka na gas često presudno utiču na odluku ljudi o načinu na koji će se grejati. Učesnica iz Crljena opisuje i percipirani jaz između bogatih i siromašnih, ukazujući na to da ga subvencije za zelenu energiju uvećavaju, pri čemu je dobila podršku ostalih sagovornica.

Primetno je i prisutno nepoverenje u mere, u smislu zapitanosti da li će informacije doći do građana, da li će zaista i kome biti dodeljene subvencije.

„Za svašta nešto daju subvencije, ali pitanje je koliko je građana o tome informisano. Kako generalno opština dolazi do svojih ciljnih grupa, to je katastrofa. Znači, gde vi objavite samo nešto na sajtu. Prvo, koliko organizacija civilnog društva posećuje sajt opštine, dobro pitanje, na lokalnu. A onda, nakon toga tek, prosečan građanin koji će da sedne lepo i da izgugla. [...] Tako da, još uvek je pitanje koliko to zapravo dolazi do ciljnih grupa i da li je to i dalje ponovo samo na papiru: mi to imamo u nekom lokalnom akcionom planu – super, ali da li se to zaista sprovodi i dolazi do ljudi kojima je to zaista potrebno.”

Studentkinja, Lazarevac

Interesantno je da se jedna sagovornica, koja ima i neposredna iskustva sa subvencijama za energetske efikasnost, osvrnula na fenomen koji je primetila i ukazala na problem „naduvavanja” cena od strane izvođača radova koji imaju ugovore sa lokalnom samoupravom o sprovođenju subvencionisanih mera – takozvani „rent-seeking” ili „Tulokov trošak”.⁶⁹ Prema njenim zapažanjima, cene ovih izvođača su toliko visoke da subvencije praktično gube svoju funkciju. Trošak koji domaćinstvo na kraju snosi ostaje gotovo nepromenjen u odnosu na tržišnu cenu bez ikakve podrške. Ovakva praksa, koju sagovornica dovodi u vezu sa političkim vezama izvođača radova, sugerise na potencijalno postojanje mehanizma kojim se javna sredstva prelivaju u privatne prihode, čime se subvencije transformišu iz mere podrške energetske efikasnosti u alat za održavanje privilegovanih ekonomskih pozicija.

Dostupnost informacija građanima

Učesnici istraživanja su u potpunosti saglasni da građani nisu dovoljno upućeni u temu energetske tranzicije, pri čemu ističu da institucije ne rade dovoljno na podizanju nivoa svesti javnosti, da je suviše komplikovano doći do informacija, te da se sve svodi na ličnu inicijativu i preporuke bliskih osoba.

„Energetika je stvarno širok pojam [...]. Jedno je ovo naše viđenje, a drugo je to, težnja ka nečemu što je možda obnovljivo. I opet, istraživanje, ispitivanje, ulazak u informacije, znači dolazak do informacija koje se tiču i nečeg drugog što nije ovo što mi živimo. Dakle, šta su alternative i na koji način doći do njih. Mislim, izvagati sve te neke, da kažemo, šta dajemo, šta dobijamo i slično tome. Nama su to nepoznanice, meni se čini još uvek. Odnosno, ne postoji neka javna, da kažemo, priča o svemu tome; provlači se tu negde, ali generalno treba da postoji neka javna platforma na kojoj će se, da kažemo, u nekom širem krugu, pričati o svemu tome.” Nezaposlena, Obrenovac

„To je ono što najviše nedostaje, edukacija i informacija, i okupljanje ljudi koji se zaista time bave i nametanje pravog rešenja, da se ne bismo vrteli u svim ovim teorijama, politici i ostalom.” Nezaposlena, Obrenovac

„Ja ne znam stvarno šta da kažem za ovu opštinu. Mi smo imali planove generalne regulacije, imali smo planove kopova, raseljavanja stanovništva. Jedno vreme nešto se isticalo, pre 15 godina se isticalo na tablama nekim, to više ne postoji. Ne postoji uključivanje naroda u bilo koji proces i ova strategija, što je doneta do 2050. godine, ja sam slučajno naletela na nju, nisam čula da postoji rasprava.”

Predstavnik udruženja i preduzetnica, Lazarevac

Kada je reč o tome kako bi građanima mogla da se približi tema energetske tranzicije, odgovori su pak vrlo heterogeni: pojedini ispitanici smatraju da mediji imaju ključnu ulogu, drugi da je neophodan direktan kontakt i rad na terenu, zatim se navode lični primeri i prezentacije, edukacija u vidu tribina i sličnih događaja, kao i doprinos organizacija civilnog društva, pri čemu ističemo odgovor predstavnika lokalne samouprave koji govori u prilog tome da su i donosioci odluka i građani svesni potrebe da se promeni način komunikacije:

„Ono što najbolje funkcioniše je direktan razgovor, mora da im se dođe na vrata, da se ponudi ugovor. [...] Sve ostalo je njima onako prilično daleko, i to mora da bude uvedeno od strane nekoga u koga imaju poverenja, iz sela ili kako god, dakle, sve ostalo je za njih strano.”

Predstavnik lokalne samouprave, Obrenovac

Interesantno je da je u Lazarevcu pokrenuta diskusija o značaju mesnih zajednica za informisanje i participaciju građana, odnosno o tome da su mesne zajednice nekada imale tu ulogu, ali da se ona vremenom izgubila, te da bi bilo značajno reaktivirati je.

Vizije budućnosti

Pitanje kako vide svoju lokalnu zajednicu za 10 godina je, čini se, bilo najizazovnije za ispitanike. Utisak je da su većinom bili zatečeni i mnogi nisu imali konkretan odgovor. Ono što je važno istaći jeste da značajan deo njih smatra da nije reč o dovoljno dugom periodu da bi došlo do neke suštinske promene u odnosu na postojeće stanje. Međutim, upadljiv je nešto pesimističniji stav predstavnika lokalne samouprave u Obrenovcu, kao i razlika između očekivanja donosilaca odluka, preduzetnika i građana u pogledu industrijskog razvoja, pri čemu građani više razmišljaju u pravcu ekološke održivosti i zdravije životne sredine.

⁶⁹ Tullock, Gordon. 1967. "The welfare costs of tariffs, monopolies and theft". Western Economic Journal, 5(3), 224–232. Videti i: Mazzucato, Mariana. 2018. *The Value of Everything: Making and Taking in the Global Economy*. Penguin Books.

„Mislim da ćemo imati veliki problem sa termoelektranom i jedini put je za to toplana. Dakle, da ostane toplana koja će da greje, verovatno, Obrenovac, Beograd i šire i na taj način da ubira prihode. Ono što je činjenica, da ukoliko bude toplana, neće biti potreban ovaj broj ljudi, a potrebe za energijom u Obrenovcu će jako rasti, upravo zato što sektor nekih usluga i poljoprivrede neće moći da pothrani taj broj ljudi, pa mi se čini da će fabrike tipa 'Mei Te', 'Lafarža' [...] nešto tog tipa pre jer su ljudi pre osposobljeni za taj neki rad, će biti neka perspektiva Obrenovca, koja će napraviti neku industrijsku zonu u kojoj će ljudi tražiti svoj posao. Kažem, čini mi se da je poljoprivreda neka sekundarna grana u celom ovom poslu.”

Predstavnik lokalne samouprave, Obrenovac

Takođe, pojedini učesnici kao bitnu sidričnu tačku budućnosti identifikuju i vezanost za lokalne sredine, koju projektuju na mlađe naraštaje i buduće generacije ili, kako radnik TENT-a navodi:

„Voleo bih da moje dete ostane u ovom gradu.”

Zaposlen u TENT-u, Obrenovac

Učesnice fokus grupe u Lazarevcu vide budućnost svoje opštine kroz prizmu neophodnog institucionalnog zaokreta, gde razvoj prestaje da bude predmet partikularnih političkih interesa i postaje odgovornost lokalne zajednice. Vizija obuhvata tri ključna stuba: planirano prestrukturiranje rada, korišćenje autonomnog kapitala zajednice i ekološki održivi funkcionalan grad. Umesto stihijskog zatvaranja kopova, njihova vizija podrazumeva uspostavljanje preciznih i dugoročnih planova prekvalifikacije radnika pre nego što dođe do gašenja bilo kog proizvodnog sektora. Ovakav plan sagovornice vide kao osnovu sigurnosti za porodice čija je egzistencija trenutno vezana za Rudarski basen „Kolubara”. Vrlo je zanimljiv je i predloženi model udruživanja kapitala koji bi uključivao kompenzacije za radnike i investiciona sredstva, a sve radi formiranja lokalnih savetodavnih centara. Ovi centri bi imali zadatak da planiraju ekonomski razvoj nezavisno od političkog uticaja, čime bi se sprečile zloupotrebe tranzicionih fondova, koje su danas uočljive.

U konačnici, vizija ovakvog Lazarevca zasnovana je na izgradnji funkcionalnih sistema za odvajanje otpada i reciklažnih centara i eksplicitni je cilj je grad u kojem „može da se diše”. Usko vezan je i veoma često ponavljani zahtev za tranziciju koju će predvoditi stručnjaci.

7.4. Zaključak istraživanja u Obrenovcu i Lazarevcu

1. Neinformisanost i institucionalni vakuum u lokalnim sredinama

Energetska tranzicija se u lokalnoj javnosti ne prepoznaje kao definisan plan ili skup politika, već kao apstraktan i često nerazumljiv tehnološki proces, koji se često doživljava i kao „nametnut odozgo”. Odgovori ispitanika ukazuju na sistemski izostanak komunikacije od strane nadležnih institucija, koji je doveo i do stvaranja institucionalnog vakuuma, u kojem se donete odluke doživljavaju kao netransparentne, a u mnogim slučajevima i kao nametnute spolja (iz inostranstva i/ili od strane administracije). To se razume kao tipičan i očekivan odgovor pojedinaca u podređenom položaju unutar hijerarhijski rigidnih socijalnih formacija, kada postoji smanjen intenzitet

komunikacije na liniji institucije-građani.⁷⁰ Tako se ono što metodološki predstavlja problem za dolaženje do adekvatnih podataka, u realnim politikama ispostavlja kao prepreka za adekvatnu komunikaciju sa građanima.

U takvim okolnostima, informisanost građana ostaje površna, fragmentarna i duboko zavisna od medijskih izveštaja i/ili ličnih i porodičnih iskustava, dok strateški dokumenti, poput Plana pravedne energetske tranzicije, ostaju široj javnosti potpuno nedostupni i nepoznati. Ovo se posebno odnosi na rodni aspekt, koji se retko predstavlja kao kompleksno problematsko polje, čak i u medijima i delovanju organizacija civilnog društva. Umesto toga, on se često ograničava na „ženska” i „muška” zanimanja i ostale uobičajene trope, koji su najčešće proizvod rodni stereotipa.

Ono što dodatno ukazuje na dubinsku i strukturnu problematiku jeste to da članovi sindikata, koji bi trebalo da budu ključni akteri i promoteri ovih promena, nemaju onu ulogu koju bi trebalo da imaju u pravednoj tranziciji lokalnih zajednica – iako je i sama pravedna tranzicija po svojoj suštini prvenstveno sindikalni koncept, osmišljen da zaštiti radnička prava. Izostanak stručnog i analitičkog pristupa kod onih koji su najdirektnije pogođeni ukazuje na to da, ovakav kakav je, proces energetske tranzicije dovodi u pitanje postojanje društvenog dijaloga, te ga ostavlja da se razvija stihijski.

Takođe, izuzev kada se govori o zaposlenju, primećuje se da znanje o energetske tranziciji uveliko zavisi od uspostavljenih matrica i političkih narativa koji oblikuju javni diskurs, što dovodi do simplifikacije kompleksnih problema na puku podelu na „prljavu” i „zelenu” energiju bez razumevanja socio-ekonomskih posledica. Ovome valja dodati i fenomen da zaposleni u samom sistemu EPS-a nisu pokazali radikalno bolje ili strukturiranije poznavanje problematike, takođe se krećući unutar istih, rekli bismo, primarno medijskih matrica, koje ne nude dublji uvid u budućnost njihovih radnih mesta.

2. Egzistencijalna tenzija: životna sredina naspram ekonomske sigurnosti

Identifikovan je jasan i relativno predvidljiv raskorak u percepciji uticaja energetske tranzicije između Obrenovca i Lazarevca, što je potvrđeno kroz terensko istraživanje. Dok se u Obrenovcu, usled manje udaljenosti od glavnog grada i većih mogućnosti za alternativno zaposlenje, prepoznaje artikulisana težnja ka poboljšanju kvaliteta životne sredine i sanaciji štete od pepelišta, u Lazarevcu dominira snažan egzistencijalni strah direktno vezan za očuvanje radnih mesta. Ovo predstavlja ozbiljnu razliku koja nije bila u potpunosti očekivana u ovakvom intenzitetu, a koju svakako valja pripisati znatno slabijoj lokalnoj industrijskoj razvijenosti Lazarevca, gotovo apsolutnoj zavisnosti opštine od Rudarskog basena „Kolubara” kao primarnog poslodavca te većoj geografskoj udaljenosti i objektivno lošijoj infrastrukturnoj povezanosti sa centrom Beograda. Otuda dolazi i zahtev za dugoročnim planovima prekvalifikacije radnika i postepeno zatvaranje Rudarskog basena „Kolubara”.

U slučaju Obrenovca, materijalni aspekt i sigurnost prihoda, iako i dalje prisutni, ponekad ustupaju primat prepoznatim koristima za zdravlje i životnu sredinu jer građani u većoj meri veruju da bi privatni sektor mogao apsorbovati izgubljena

⁷⁰ Scott, James C. 1990. *Domination and the arts of resistance: Hidden transcripts*. Yale University Press.

radna mesta u slučaju gašenja pojedinih termoeenergetskih pogona. U Lazarevcu je situacija znatno drugačija, tenzična i ispunjena rezignacijom. U tom kontekstu, u Lazarevcu se svaki značaj pridaje očuvanju postojećih radnih mesta, dok se pitanja životne sredine i zdravlja, kako su naveli ispitanici, često doživljavaju kao udaljene teme, teme koje „ne mogu pridobiti” podršku ili „luksuz” koji lokalna zajednica trenutno ne može da priušti.

3. Rodna (ne)vidljivost u energetskej tranziciji

Istraživanje ukazuje na sistemsko zanemarivanje rodne dimenzije, kako u javnim politikama u oblasti pravedne tranzicije, tako i u samoj percepciji većine intervjuisanih građana i građanki. Odgovori su predvidivi i stereotipni, šturi i vidljivo regulisani generalnim narativnim matricama. Zbog toga se stiče utisak da obrasci prisutnih narativa kreirani „odozgo” – u kojima nema mesta za strukturno uključivanje rodne dimenzije u sprovođenje javnih politika (kroz, na primer, rodno osetljive mere i pokazatelje efekata politika) – na kraju utiču i na samu percepciju građana i građanki.

Ipak, terensko istraživanje istovremeno ukazuje i na dimenziju rodne (ne)vidljivosti koja prevazilazi uobičajeno posmatranje žena prvenstveno kao ranjive grupe.

Rodna (ne)vidljivost se, prema tome, kao i sve druge forme socijalne marginalizacije, ne ogleda samo u izostanku prepoznavanja tereta koji žene (ili druge društvene grupe – Romi, siromašni, manjine) snose, već i u sistemskom nepriznavanju potencijala onih društvenih grupa koje imaju kapacitet da artikulišu i aktivno doprinose ostvarivanju alternativnih dugoročnih ekonomskih vizija, pa posredno i potencijal da budu jedan od nosilaca (možda čak i ključni nosilac) procesa pravedne tranzicije, a ne samo pasivni primaoci. Ovaj disbalans između empirijskog nalaza i preovlađujućeg narativa o ženama kao pasivnim i ranjivim akterkama najverovatnije je posledica generalnog odnosa administracije prema ugroženim zajednicama – odnosa koji se iscrpljuje u pokušaju da se od zajednica naprave isključivo recipijenti, a da horizont rešavanja eventualnih problema bude nacionalni, a ne lokalni. Ovakva strategija nužno minimizuje strukturni prostor za delovanje bilo kojih aktera, pa i žena kao ravnopravnih učesnica u kreiranju rešenja.

Iako se u zvaničnom državnom diskursu pitanje rodne ravnopravnosti površno tretira kroz prizmu formalne jednakosti, žene su najčešće te koje u trenucima ekonomske nestabilnosti podnose najveći deo tereta socijalne reprodukcije i svakodnevnog prilagođavanja budžeta domaćinstva. U tom smislu je čak i relativno mali broj referenci na ovu problematiku indikativan (i time podatak sam po sebi), te ova nevidljivost jednog od ključnih problema zasluhuje da bude u centru budućih istraživanja.⁷¹ Neadekvatno shvatanje rodniha aspekata u strateškim i planskim dokumentima vrlo se često ograničava na puku podelu poslova unutar samih energetskih sistema, odnosno na tradicionalnu refleksiju o tzv. „muškim” i „ženskim” poslovima. U tom kontekstu se zanemaruje i

zaboravlja okolnost da će gubitak primarnih izvora prihoda imati duboke strukturne ekonomske posledice i na same prilike za zapošljavanje.

Ovakve promene se često reflektuju na mikrosocijalne mreže, zahtevajući njihove unutrašnje, često bolne modifikacije. To može dovesti do nesrazmernog povećanja pritiska na žene u domenu „mikromenadžmenta” domaćinstava, što obuhvata kompleksnu racionalizaciju potrošnje, odlaganje osnovnih životnih potreba i potencijalno dodatnu brigu o (na primer) starijim ili nezaposlenim članovima porodice.⁷²

Ovaj obrazac potvrđuju i zvanični podaci Republičkog zavoda za statistiku: prema istraživanju o korišćenju vremena (2021/2022), žene u Srbiji dnevno provedu u proseku duplo više vremena na neplaćenim kućnim poslovima od muškaraca (4 sata i 9 minuta naspram 2 sata i 3 minuta), dok neplaćeni rad obavlja čak 93% žena naspram 77% muškaraca.⁷³

Pored toga, kako beleži ekstenzivna literatura koja se bavi socijalnom reprodukcijom, ovakva tranzicija može stvoriti sasvim nove oblike ekonomskih i socijalnih pritisaka na žene, jer se od njih često očekuje da preuzmu ulogu „amortizera” krize, bez ikakve podrške institucija ili prepoznavanja njihovog neplaćenog rada kao ključnog faktora održivosti lokalne zajednice. Žene tako postaju nevidljive (i potencijalno najveće) žrtve procesa o kome nisu konsultovane, a čije će se negativne ekonomske reperkusije prelomiti upravo preko njihovih leđa, dok se istovremeno njihova specifična pozicija potpuno ignoriše u planovima za buduću prekvalifikaciju ili ekonomsku podršku. Time se direktno produbljuje rodni jaz i povećava njihova ekonomska zavisnost. Uz to, u literaturi se ukazuje na to da rodno nespecifične mere i politike, uključujući različite oblike uključivanja zajednice (engl. community engagement), ne vode nužno pravednijim ishodima (engl. fairer outcomes), te da u mnogim slučajevima reprodukuju postojeće strukture nejednakosti.⁷⁴

Na kraju, doktrinarni pristup „odozgo” ima i inherentnu manu: nužno zanemaruje i uskraćuje pristup potencijalno veoma vrednoj bazi znanja. Tako je, na primer, vizija budućnosti Lazarevca, koja je predložila plansko prestrukturiranje rada, modele udruživanja kapitala dobijenog kroz kompenzacije za radnike i investiciona sredstva, te formiranje lokalnih savetodavnih centara nezavisnih od političkog uticaja, proizašla upravo iz fokus grupe sastavljene od žena, od kojih neke imaju iskustvo u društvenom i političkom aktivizmu. Ovaj nalaz pokazuje da žene u lokalnim sredinama, kao i same te zajednice, ne samo da trpe posledice energetske tranzicije, već – u zavisnosti od obrazovanja, aktivističkog iskustva, političkog i/ili sindikalnog angažmana – poseduju i sposobnost da artikulišu dugoročne institucionalne i ekonomske vizije transformacije sopstvene zajednice.

4. Nepoverenje kao dominantno društveno stanje

Uočljivo je i izrazito nepoverenje u državne institucije i u tom kontekstu sam politički proces odlučivanja predstavlja ključnu prepreku za formiranje bilo kakvog oblika otvorenog

⁷¹ Bhattacharya, T. (Ed.). 2017. *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression* (1st ed.). Pluto Press.

⁷² Federici, S. 2012. *Revolution at point zero: Housework, reproduction, and feminist struggle*. PM Press; Fraser, N. (2016). Contradictions of capital and care. *New Left Review*, (100), 99–117.

⁷³ Republički zavod za statistiku Srbije. 2023. *Korišćenje vremena u Republici Srbiji*, 2021. Saopštenje broj 018, oznaka SN80. Beograd: RZS, 25. januar 2023; <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/Html/G20231018.html>.

⁷⁴ Johnson, Oliver & Han, Jenny & Knight, Anne-Louise & Mortensen, Sofie & Aung, May Thazin & Boyland, Michael & Resurrección, Bernadette. (2020). Intersectionality and energy transitions: A review of gender, social equity and low-carbon energy. *Energy Research & Social Science*.

i konstruktivnog dijaloga o karakteru, sadržaju i ishodima energetske tranzicije. Suptilno izbegavanje odgovora ključnih lokalnih institucija i tokom procesa ovog istraživanja verno reflektuje strukturne probleme, što dodatno produbljuje jaz između administrativnih organa i građana koji će posledice neposredno proživeti u svakodnevnom životu. Ovakav odnos prema javnosti stvara atmosferu u kojoj se svaki potez države posmatra sa podozrenjem, a zvanični narativi o napretku i održivosti odbacuju kao propagandne konstrukcije koje skrivaju stvarne namere.

Nepoverenje kao društvena konstanta reflektuje se i kroz stavove o obnovljivoj energiji i energetske tranzicije kao procesu koji u svojoj suštini treba da doprinese otklanjanju pogubnih efekata klimatskih promena koji su direktno vidljivi u našem regionu.

Usled iskustva sa netransparentnim procesima donošenja odluka, građanke i građani iskazuju izrazito visoku skepsu prema postojanju dugoročnog plana tranzicije, pri čemu ističu da se odluke najčešće donose u skladu sa partikularnim interesima, bez šireg uključivanja i ističu čest zahtev da ceo proces vode stručnjaci.

Mere poput subvencija za zamenu stolarije ili izolaciju građani shvataju kao nedovoljne i površne alate (mada ih individualno ponekad koriste) koji ne odgovaraju na specifične potrebe monoindustrijskih sredina čija je kompletna egzistencija vezana za postojanje rudnika i elektrana. Takođe, doživljavaju ih kao „programe za bogate”, budući da učešće od 50% iz konkurencije eliminiše najsiromašnije građane, pa umesto da služe kao most poverenja, percipiraju se kao parcijalna rešenja koja ne pružaju dugoročne ekonomske garancije, niti nude viziju održivosti nakon prestanka rada industrijskih giganta. Ovakvo viđenje je logična posledica odsustva participativnog planiranja, jer se građani osećaju kao pasivni objekti državne politike, a ne kao ravnopravni partneri u procesu koji suštinski menja njihovu egzistenciju i budućnost njihove dece.

5. Zahtev za konkretizaciju i odgovornost

Istraživanje ukazuje na interesantan i naizgled kontradiktoran paradoks: iako građani nisu formalno upoznati sa zvaničnim dokumentima poput Plana pravedne energetske tranzicije, oni pokazuju relativno visok nivo senzitivnosti i intuicije za praktične, životno važne politike. Ovaj zahtev za „konkretizaciju” je izražen kao centralna preporuka u gotovo svim razgovorima: **građani ne traže teorijske elaboracije o klimatskim promenama, već očekuju konkretne ugovore, jasno definisane planove prekvalifikacije radnika i čvrste ekonomske garancije koje će štititi njihov standard, umesto apstraktnih i često nerazumljivih kampanja o „održivosti”**. Postoji iskazana potreba da se iz procesa odlučivanja isključi dosadašnji birokratski jezik i zameni direktnim ekonomskim podacima koji će svakom domaćinstvu pružiti odgovor na pitanje kako će se promena industrijskog sistema odraziti na njihov lični budžet i život u lokalnoj zajednici u narednoj deceniji.

Trebalo bi da buduće aktivnosti budu usmerene ka uspostavljanju transparentnih lokalnih platformi za dijalog, izvan rigidne kontrole državnog aparata, u kojima će se jasno definisati mogući alternativni (ekonomski i socijalni) scenariji. U tim dijalozima ne sme biti tabu tema (i upravo zbog toga te platforme moraju biti autohtone), već je neophodno otvoriti

prostor za prepoznavanje realnih rizika od „nepravedne tranzicije”, koja bi za lokalnu zajednicu potencijalno značila gubitak egzistencije ili potpuni izostanak bilo kakve državne intervencije, što bi vodilo u stihijska rešenja. Odgovornost donosilaca se mora meriti sposobnošću da građanima predoče šta su rizici, a šta su konkretni mehanizmi za ublažavanje rizika i kompenzacije.

6. Strukturna neprilagođenost i rizik od lokalne dezintegracije

Sveobuhvatan zaključak ovog istraživanja ukazuje na to da aktuelni javnopolitički okvir za pravednu energetske tranziciju nije rodno osetljiv i nije suštinski prilagođen realnim potrebama specifičnih sredina, već je dizajniran isključivo sa širokim nacionalnim horizontom. Država kao celina se ovde tretira kao jedini relevantan okvir u kojem se svi lokalni problemi, ma koliko bili dramatični, na koncu nekako „amortizuju” unutar ukupnog državnog bilansa, čime se zanemaruje činjenica da su Obrenovac i Lazarevac (a sa njima i ostale lokalne zajednice na ovaj ili onaj način zavisne od eksploatacije uglja) monoindustrijske celine, čiji bi eventualni kolaps stvorio trajne socijalne ožiljke koje nije moguće sanirati pukim preraspodelama na centralnom nivou. Ovakav pristup nužno povlači za sobom hronično „slepilo” za lokalne specifičnosti i istorijski utemeljene ekonomske mreže, čime se proces tranzicije svesno ili nesvesno gura ka opasnom scenariju potpune institucionalne nezainteresovanosti i izolaciji ugroženih lokalnih zajednica i/ili pojedinaca.

Ovakva konfiguracija politika nosi direktan i ozbiljan rizik od pojave i dominacije strategija „snalazi se” ili „svako za sebe”, gde se teret sistemске promene u potpunosti prebacuje sa institucija (koje imaju zadatak da kreiraju i sprovode javne politike u interesu građana) na pojedinca. U uslovima gde lokalna zajednica nema jasnu viziju podrške, a država ne nudi konkretne garancije, „snalaženje” prestaje da bude samo privremena adaptacija i postaje jedini preostali mehanizam preživljavanja, što potencijalno vodi ka atomizaciji društva, dok se kolektivni kapaciteti za zagovaranje promena, planiranje i razvoj nepovratno osipaju. Umesto da podrazumeva „pravednu tranziciju”, koja bi trebalo da bude planski projekat društvenog razvoja, ovakav model je bliži prepuštanju lokalnih sredina na milost i nemilost okolnostima i silama koje nisu dorasle kompleksnosti njihovih problema. Takva politika ne donosi samo ekonomsku neizvesnost, već produbljuje jaz između onih koji donose odluke iz pozicije sigurnosti i distance administracije i onih čiji je čitav životni okvir direktno vezan za sudbinu energetske postrojenja, ostavljajući te zajednice da same rešavaju probleme koje su centralne vlasti, svojom vizijom „odozgo”, zapravo i stvorile.

Takav etatistički pristup, koji nije suštinski prilagođen realnim potrebama specifičnih sredina, društvenih grupa i pojedinaca, ne ostavlja prostor za rodnu ravnopravnost koja je zasnovana na strukturnom integrisanju rodne perspektive u sektorske politike kroz ciljeve, mere, aktivnosti i pokazatelje koji su rodno osetljivi.

7.5. Preporuke

1 Sistematsko uključivanje rodne perspektive u kreiranje, sprovođenje i praćenje politika energetske tranzicije

Rodni aspekt ne treba posmatrati kao izolovan problem čije je rešavanje moguće postići implementacijom ograničenog broja *ad hoc* mera. Umesto toga, neophodno ga je tretirati kao neodvojivi deo šireg sistema društveno-ekonomskih odnosa, koji se menjaju i transformišu kao posledica energetske tranzicije.

Adekvatan odgovor na ove izazove zahteva strateški pristup, koji najpre podrazumeva prikupljanje relevantnih podataka o položaju žena (uzimajući u obzir različite kategorije identiteta) i njihovo integrisanje u dokumente javnih politika, kroz mere, aktivnosti i pokazatelje učinka, kako bi se izbegao univerzalni pristup koji zanemaruje prilagođavanje mera stvarnim potrebama različitih društvenih grupa. **Aktivna participacija žena u svim fazama kreiranja, sprovođenja i praćenja politika energetske tranzicije, ne samo na nacionalnom, već i na lokalnom nivou, mora biti obavezan, a ne poželjan element ovog procesa, uz prepoznavanje žena kao nositeljki promena, a ne samo pasivnih korisnica mera.**

2 Prilagođavanje politika energetske tranzicije lokalnom kontekstu i potrebama pogođenih zajednica

Jednako je važno da se politike energetske tranzicije prilagode specifičnom kontekstu svake pogođene lokalne zajednice u Srbiji, umesto da se dizajniraju isključivo sa širokim nacionalnim horizontom. Istraživanje sprovedeno u Obrenovcu i Lazarevcu pokazuje koliko takva prilagođenost može biti izazovna čak i između dve geografski bliske opštine: dok u Obrenovcu, usled blizine Beograda i većih mogućnosti alternativnog zaposlenja, preovlađuje briga za životnu sredinu i zdravlje, u Lazarevcu, usled gotovo potpune zavisnosti od Rudarskog basena „Kolubara“, dominira egzistencijalni strah za očuvanje radnih mesta. Politike koje primenjuju isti komunikacijski i sadržinski obrazac na obe sredine rizikuju da budu nedelotvorne u obe, umesto delotvorne u bilo kojoj.

3 Jačanje uloge sindikata u zastupanju interesa žena tokom energetske tranzicije

Participacija žena i uloga sindikata predstavljaju dva komplementarna, a ne odvojena kanala za ostvarivanje ovog cilja — jedan kroz direktno uključivanje žena u procese odlučivanja na lokalnom nivou, drugi kroz institucionalne strukture koje već postoje u pogođenim zajednicama, ali čiji potencijal za zastupanje interesa žena trenutno ostaje neiskorišćen.

Od velike važnosti je i uključivanje rodne perspektive u pregovaračke platforme sindikata i njihove interne strukture. Neophodno je da radničke organizacije prepoznaju specifične oblike eksploatacije i nesigurnosti sa kojima se žene suočavaju

na tržištu rada, ali i u ostalim segmentima života, te da aktivno zagovaraju politike koje štite njihova socio-ekonomska prava tokom tranzicionih procesa.

4 Energetska tranzicija kao prilika za razvoj i otklanjanje društvenih i regionalnih nejednakosti

Trebalo bi da osnovna karakteristika energetske tranzicije bude prilagođenost potrebama ljudi i lokalnih zajednica. Uspeh tranzicije ne meri se samo instaliranim kapacitetima za proizvodnju energije iz obnovljivih izvora ili smanjenjem emisija, već i time da li su dostupna nova radna mesta i mogućnosti za dostojanstven rad, da li su žene i muškarci imali jednake mogućnosti da učestvuju u novim ekonomskim aktivnostima, da li su lokalne zajednice bile uključene u donošenje odluka i da li su koristi od tranzicije bile ravnomerno raspodeljene između različitih regiona i društvenih grupa. Tako postavljena energetska tranzicija u Srbiji ne podrazumeva usporavanje dekarbonizacije, već kvalitetnije upravljanje.

Savremeni međunarodni okvir za pravednu energetsku tranziciju više ne posmatra uspeh tranzicije isključivo kroz povećanje uдела obnovljivih izvora energije ili smanjenje emisija gasova sa efektom staklene bašte. U fokusu su ljudi, kvalitet života i društveni efekti tranzicije. Energetska tranzicija predstavlja razvojnu priliku, ali njeni pozitivni efekti neće nastati spontano, već zavise od kvaliteta javnih politika.

Međunarodna agencija za energetiku (IEA) naglašava da čista energetska tranzicija, pored smanjenja emisija, stvara mogućnosti za nova kvalitetna radna mesta, smanjenje energetske siromaštva i unapređenje kvaliteta vazduha. Koristi i troškovi energetske tranzicije nisu jednako raspoređeni među različitim društvenim grupama, pa je neophodno sistematski pratiti njene društvene efekte i razvijati politike koje će istovremeno povećavati koristi i sprečavati neželjene posledice. Zbog toga IEA kao osnovne principe tranzicije usmerene ka ljudima (engl. *people-centered transition*) ističe socijalni dijalog, inkluzivne javne politike i praćenje pokazatelja koji omogućavaju pravovremeno prilagođavanje mera i aktivnosti.⁷⁵

Međunarodna agencija za obnovljive izvore energije (IRENA) upozorava da uticaji energetske tranzicije na društvene nejednakosti nisu unapred određeni, već zavise od načina na koji je tranzicija oblikovana. Zato preporučuje da politike budu usmerene na razvoj veština, prekvalifikaciju radnika, uključivanje lokalnih zajednica, uklanjanje prepreka za žene i druge nedovoljno zastupljene grupe, kao i stvaranje stabilnog regulatornog okruženja koje podstiče dugoročna ulaganja i otvaranje kvalitetnih radnih mesta.⁷⁶

Slično tome, Međunarodna organizacija rada (MOR) zaključuje da prelazak na niskougljeničnu ekonomiju može značajno doprineti zapošljavanju, socijalnoj inkluziji i smanjenju nejednakosti, ali samo ukoliko su mere pravedne tranzicije namerno oblikovane tako da obezbede jednake mogućnosti za žene i muškarce, kvalitetna radna mesta,

⁷⁵ Indicators Handbook for Just and Inclusive Energy Transitions - Global Commission on People-Centred Clean Energy Transitions: Designing for Fairness, International Energy Agency, Durban, South Africa, 9 October 2025.

⁷⁶ IRENA Coalition for Action. 2023. Finding common ground for a just energy transition: Labour and employer perspectives, International Renewable Energy Agency, Abu Dhabi.

razvoj veština i socijalnu zaštitu. U suprotnom, postojeće nejednakosti mogu biti reprodukovane ili čak produbljene.⁷⁷

Međunarodni okviri (IEA, IRENA, MOR) i iskustva iz prakse dele zajednički naučene lekcije: ukoliko se rodna ravnopravnost posmatra pretežno kroz prizmu **jednakog pristupa** postojećim mogućnostima, jednake plate, jednakog pristup obukama, jednake zastupljenosti, to samo po sebi nije dovoljno ukoliko se istovremeno ne suoči sa **rodnim obrascima koji su specifični za svaku lokalnu zajednicu** i koji određuju zašto su te mogućnosti od početka nejednako raspoređene.

Istraživanje u Obrenovcu i Lazarevcu potvrdilo je prisustvo obrasca rodne segmentacije tržišta rada, karakterističnog za sektor rudarstva i energetike. Dominacija ekstrakcije uglja i proizvodnje električne energije istorijski je oblikovala lokalnu ekonomiju oko visoko rizičnih i fizički zahtevnih radnih mesta sa stabilnim primanjima u državnom sektoru (Obrenovac i Lazarevac su bili, a i sada su, opštine sa relativno visokim i stabilnim primanjima u odnosu na ostatak Srbije), tradicionalno vezanim za muške rodne uloge, što oganičava prostor za pristup resursima, pozicijama moći, samoaktuelizaciju i korišćenje potencijala žena za razvoj zajednice.

Energetska tranzicija zbog toga ne sme biti posmatrana samo kao prilika da se za žene obezbedi pristup postojećim ekonomskim strukturama, već kao istorijska prilika da se ti isti rodni obrasci preispitaju i transformišu. To podrazumeva politike koje ne samo da uklanjaju prepreke za učešće žena, već aktivno menjaju raspodelu moći, resursa i odlučivanja unutar zajednice, kroz podršku ženskom preduzetništvu i liderstvu u novim, zelenim sektorima, kroz vrednovanje i preraspodelu neplaćenog rada koji žene nesrazmerno obavljaju, i kroz svesno građenje ekonomskih alternativa koje ženama, kao i muškarcima, omogućavaju siguran prihod bez oslanjanja na tradicionalno „muška” zanimanja. Bez ovakvog transformativnog pristupa, energetska tranzicija rizikuje da reprodukuje, umesto da ispravi, postojeće rodne nejednakosti, što je upravo razlika između formalno rodno osetljive politike i suštinski pravedne tranzicije.

5 Predlog za promenu strategije komunikacije: ka društvenom ugovoru

Jedan od ključnih nalaza ovog istraživanja jeste evidentan paradoks u recepciji procesa energetske tranzicije: iako građani pokazuju veoma slabo poznavanje javnih politika, oni relativno precizno prepoznaju „tranziciju” onda kada se ona direktno materijalizuje kroz konkretne mere, poput subvencija za energetska efikasnost.

Ipak, ta „praktična pismenost” ni izdaleka nije dovoljna da se razume sistemska dubina i dugoročnost procesa koji menja

samu osnovu njihovog života, što razgovori i demonstriraju: sagovornici znaju za konkretne mere, ali im izmiče razumevanje pojma pravedne energetske tranzicije *kao totalitet*. Stoga valja upućivati na ograničenja onoga što se najčešće uzima kao zdravorazumsko: zahteve za „konkretizaciju”. Konkretizacija, ukoliko se odvija unutar konteksta u kojem nadređeni pojam ostaje nepoznat i netransparentan, ne može da dovede do temeljnijeg razumevanja energetske tranzicije, koje je neophodno za osposobljavanje zajednica i pojedinaca da u ovom procesu učestvuju (čak i ogroman broj „konkretnih” programa ne bi doveo do temeljnijeg razumevanja pojma). Pritom, „konkretizacije” opremljene ekonomskim računicama doprinose kapacitetu za individualno uključivanje i snalaženje u celom procesu, ali ta atomizacija ima i svoje naličje, kada je uključivanje atomizovano, zajednica *kao zajednica* ima malo prostora za uključivanje.

Ne bi trebalo da pravedna energetska tranzicija, u svojoj suštini, bude tretirana samo kao „projekat za održivost”, već mora postati i „projekat za društveni ugovor”, u kojem građani i građanke jasno razumeju da je alternativa njihovoj aktivnoj participaciji prepuštanje sudbini, na milost mehanizmima koji ne mare za njihovu socijalnu reprodukciju.

Uspostavljanje novog društvenog ugovora o pravednoj energetske tranziciji ne može zaobići žene kao ključne agente promene. Zbog toga bilo kakav budući proces izgradnje poverenja i novog društvenog ugovora, kroz lokalne platforme za dijalog, direktnu komunikaciju i uključivanje zajednice, mora imati žene kao prioritetnu ulaznu tačku, a ne kao naknadno uključenu ciljnu grupu.

Ovakav zaokret je neophodan jer dosadašnji narativ o „zelenoj tranziciji” građani i građanke Obrenovca i Lazarevca, često s pravom, čitaju kao tehnokratski alibi za gašenje industrijskih postrojenja. Strategija koja bi otvoreno artikulirala rizike „nepravedne tranzicije” primorala bi donosiocima odluka da konačno izađu iz zone komfora birokratske pozicije - pravedna tranzicija se tiče ljudi, a ne procedura i ispunjavanja formalnih zahteva za javnu raspravu od 20 dana i javnu prezentaciju u centru Beograda.

Ovakav pristup nije edukacija o „klimatskim promenama”, već čin (i) elementarnog obrazovanja i osposobljavanja građana i građanki za učestvovanje u kompleksnim procesima, čin koji potencijalno transformiše pasivnog primaoca subvencija u subjekta koji aktivno zahteva odgovornost.

⁷⁷ Gender, equality and inclusion for a just transition in climate action: A policy guide, Geneva: International Labour Office, 2024. © ILO.

Impressum

Izdavač

Friedrich-Ebert-Stiftung (FES)
Kancelarija Beograd
Dositejeva 51/1
11000 Beograd, Srbija

Odgovoran za sadržaj

Peter Hurrelbrink, direktor
Friedrich-Ebert-Stiftung Beograd
Tel.: +381 11 3283 285
serbia.fes.de

Kontakt

office-serbia@fes.de

Grafički dizajn i priprema za štampu:

Bratislav Bojić

Mesto i godina izdavanja

Beograd, oktobar 2026.

Tiraž: 100 primeraka

ISBN: 978-86-83767-81-6

Stavovi izneti u ovoj publikaciji ne odražavaju nužno stavove Fondacije Fridrih Ebert. Komercijalna upotreba materijala koje objavljuje FES nije dozvoljena bez prethodne pisane saglasnosti FES-a. Publikacije FES-a ne smeju se koristiti u svrhe predizbornih kampanja.

© Friedrich-Ebert-Stiftung e.V.

